

I den gamle alemanniske adj. form aspanstīgamu (mask. + neutr. dat. sg.) ser Rösse ligeledes en mulig påvirkning fra got. til præ-omt. (Rösse 1962:116). Denne form behøver imidlertid ikke være udtryk for en påvirkning, den kan være en gammel form, som blot er bevaret i omt.

Alt i alt må man sige, at påviseligt fællesskab mellem got. og omt. kun består i ringe omfang.

Man må formode, at got. under udvandringen i en kortere periode havde en vis forbindelse med præ-omt., hvorved ovennævnte paralleller er opstået.

Min undersøgelse udgør kun en brøkdel af det, der ifølge H.F. Nielsen er nødvendigt for at beskrive de germanske sprogs gruppering. Det hedder bl.a. "... at en undersøgelse over de germanske sprogs gruppering principielt bør omfatte alle tænkelige kombinationer. OE skal således på skift sammenlignes med ON, OFris., OS, OHT og gotisk - og med kombinationer af disse -, og tilsvarende hvert enkelt af de øvrige sprog. Undersøgelsen skal (i det mindste i første omgang) indbefatte alle aspekter af lyd- og formlæren." (H.F. Nielsen 1979:120).

Denne beskrivelse af pronominalendelserne i got. og omt. er således kun et meget lille bjørne af, hvad der måske kan føre til en fuldstændig beskrivelse af de germanske sprog og deres indbyrdes relationer.

Tillæg I. Mask. og neutr. sg.:¹

Got. mask.:

	dem. pron.	interr. pron.	st. adj.
Nom.	<u>sa</u>	<u>was</u>	-
gen.	<u>bis</u>	<u>wis</u>	-
dat.	<u>bamma</u>	<u>wamma</u>	<u>blindamma</u>
akk.	<u>pana</u>	<u>wana</u>	<u>blindana</u>
instr.	-	-	-

Oht. mask.:

Nom.	<u>der</u>	<u>(h)wer</u>	<u>blintēr</u>
gen.	<u>des</u>	<u>(h)wes</u>	-
dat.	<u>demu</u>	<u>(h)wemu</u>	<u>blintemu</u>
akk.	<u>den</u>	<u>(h)wenan, wen</u>	<u>blintan</u>
instr.	-	-	-

Got. neutr.:

Nom.	<u>bata</u>	<u>wa</u>	<u>blindata</u>
gen.	<u>bis</u>	<u>wis</u>	-
dat.	<u>bamma</u>	<u>wamma</u>	<u>blindamma</u>
akk.	<u>bata</u>	<u>wa</u>	<u>blindata</u>
instr.	<u>be</u>	<u>we</u>	-

Oht. neutr.:

Nom.	<u>da3</u>	<u>(h)wa3</u>	<u>blinta3</u>
gen.	<u>des</u>	<u>(h)wes</u>	-
dat.	<u>demu</u>	<u>(h)wemu</u>	<u>blintemu</u>
akk.	<u>da3</u>	<u>(h)wa3</u>	<u>blinta3</u>
instr.	<u>diu</u>	<u>(h)wiu</u>	-

¹ Alle paradigmer jvf. Krane II, 1908.

Tillæg II. Fem. sg. + mask., neutr. og fem. pl.

Got. fem. sg.:

	dem. pron.	interr. pron.	st. adj.
Nom.	<u>so</u>	<u>wo</u>	-
gen.	<u>pizōs</u>	-	<u>blindaizos</u>
dat.	<u>pizai</u>	<u>Wizai</u>	-
akk.	<u>po</u>	<u>Wo</u>	-

Oht. fem. sg.:

Nom.	<u>diu</u>	1	<u>-/blintiu</u>
gen.	<u>dera, (-u)</u>		<u>blintera</u>
dat.	<u>deru</u>		<u>blinteru</u>
akk.	<u>dea, dia</u>		-

Got. mask. pl.

Oht. mask. pl.:

	dem. pron. ²	st. adj.	dem. pron.	st. adj.
Nom.	<u>pai</u>	<u>blindai</u>	<u>de, dea, dia, die</u>	<u>blinte</u>
gen.	<u>pizē</u>	<u>blindaizē</u>	<u>dero</u>	<u>blintero</u>
dat.	<u>paim</u>	<u>blindaim</u>	<u>dēm</u>	<u>blintēm</u>
akk.	<u>pans</u>	-	<u>dē, dea, dia, die</u>	<u>blinte</u>

Got. neutr. pl.:

Oht. neutr. pl.:

Nom.	<u>po</u>	-	<u>diu/dē, dea, dia, die</u>	<u>blintiu</u>
gen.	<u>pizē</u>	<u>blindaizē</u>	<u>dero</u>	<u>blintero</u>
dat.	<u>paim</u>	<u>blindaim</u>	<u>dēm</u>	<u>blintēm</u>
akk.	<u>po</u>	-	<u>diu/dē, dea, dia, die</u>	<u>blinte</u>

Got. fem. pl.:

Oht. fem. pl.:

Nom.	<u>pos</u>	-	<u>deo, dio</u>	<u>blinto</u>
gen.	<u>pizō</u>	<u>blindaizō</u>	<u>dero</u>	<u>blintero</u>
dat.	<u>paim</u>	<u>blindaim</u>	<u>dēm</u>	<u>blintem</u>
akk.	<u>pos</u>	-	<u>deo, dio</u>	<u>blinto</u>

1. Her benyttet mask. Genetivus.

2. I pl. findes ingen interr. pron.

Fortegnelse over anvendte forkortelser.

adj.	- adjektiv	os.	- oldsaksisk
akk.	- akkusativ	pers.	- person/personlig
dat.	- dativ	pl.	- pluralis
dem.	- demonstrativ	poss.	- possessiv
fem.	- femininum	pron.	- pronomen
gen.	- genitiv	sg.	- singularis
germ.	- germansk	st.	- stærk
got.	- gotisk		
idg.	- indogermansk		
ie.	- indoeuropæisk		
instr.	- instrumentalis		
interr.	- interrogativ		
lat.	- latin		
lit.	- litauisk		
mask.	- maskulinum		
mht.	- middelhøjtysk		
neutr.	- neutrum		
nom.	- nominativ		
obulg.	- oldbulgarsk		
oe.	- oldengelsk		
oht.	- oldhøjtysk		
oind.	- oldindisk		
on.	- oldnordisk		
oprej.	- oldprejsisk		

Bibliografi.

Braune, Wilhelm + Hans Eggers. Althochdeutsche Grammatik.
Tübingen, 1975.

Hirt, Hermann. Handbuch des Urgermanischen. Bd.2. Heidelberg,
1932.

Kienle, Richard von. Historische Laut- und Formenlehre des
Deutschen. Tübingen, 1969.

Krahe, H. + W. Meid. Germanische Sprachwissenschaft. Bd. 2.
5. Auflage. Berlin, 1969.

Krause, Wolfgang. Handbuch des Gotischen. 3. Auflage. München,
1968.

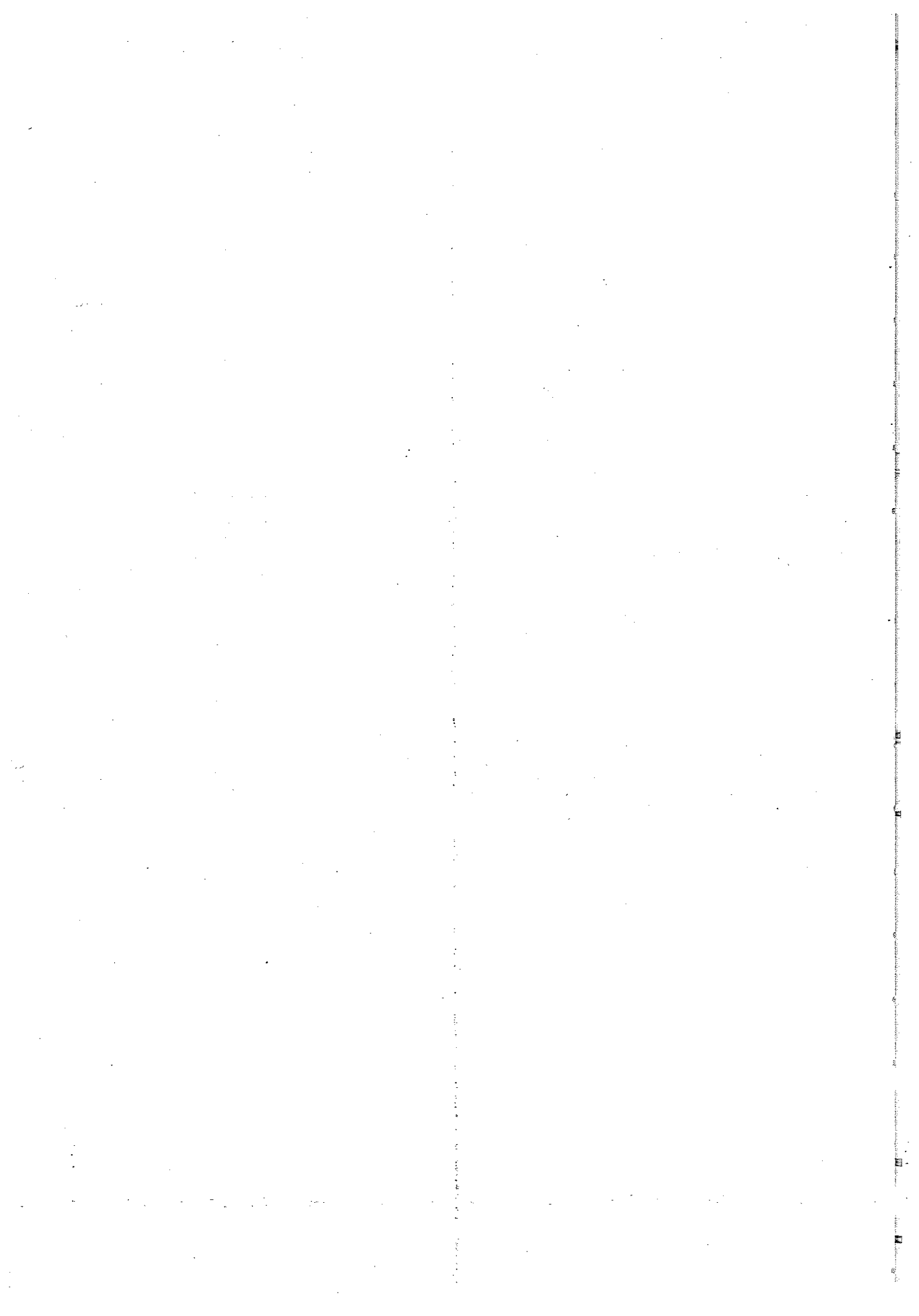
Nielsen, Hans F. "Betragtninger over pronominet den.",
Arkiv för nordisk filologi, 86 (1971), 249-54.

Nielsen, Hans Frede. De germanske sprog. Baggrund og grup-
pering. Odense, 1979.

Prokosch, F. A Comparative Germanic Grammar. University of
Pennsylvania. Philadelphia, 1939.

Rösel, Ludwig. Die Gliederung der germanischen Sprachen nach
dem Zeugnis ihrer Flexionsformen. Nürnberg, 1962.

Szemerényi, Oswald. Einführung in die vergleichende Sprach-
wissenschaft. Darmstadt, 1970.

Marianne Juul

Nogle nyere teorier til forklaring af kardinaltallene 70-90
i de germanske sprog med særligt henblik på formerne i gotisk
og oldhøjtysk.

Problemdefinition.

I de senere år er der atter kommet liv i en diskussion, der har rødder tilbage til begyndelsen af forrige århundrede, nemlig diskussionen om de germanske kardinaltals former, og især er tallene 70-90 på gotisk blevet gjort til genstand for grundige undersøgelser. Formodningerne om eventuelle årsager til det markante brud mellem talrækkerne 20-60 og 70-90 er talrige, og i det foreliggende arbejde skal der forsøges givet en indsigt i de senere års forskning på området, især hvad angår gotisk og oldhøjtysk. I forbindelse hermed skal det undersøges, hvorvidt denne forskning har haft indflydelse på de nyere sproghistoriske grammatikker.

Indledning.

Blandt de germanske kardinaltal er gruppen 70-90 uden tvivl den mest omdiskuterede, og der har da også i tidens løb været gjort adskillige forsøg på forklaring af deres udseende samt på det forhold, at der sjældent er tale om et skel i alle

germanske sprog mellem talrækkerne 20-60 og 70-90, et skel, der synes at have været mest markant i gotisk, eller rettere: gotisk er det germanske sprog, der har bevaret denne grænse bedst.¹ Tidligere forsøg på forklaring af de germanske tal 70-90 har derfor primært koncentreret sig om de gotiske former.

I det følgende skal der forsøges givet en kort forskningsberetning i tilknytning til Posenfelds (1956/57:171ff) gennemgang af forskningslitteraturen. Denne oversigt tilstræber på ingen måde totalitet, den har alene til hensigt at skitsere hovedtendenserne i forskningen fra omkring 1820 til 1950.

Men inden da skal de gotiske titalsformer² ganske kort rides op. Tallene for 20-60 konstrueres med "ancifret tal + tigjus":

"20"	<u>twai tigjus</u>
"30"	+ <u>breis tigjus</u> ³
"40"	<u>fidwōr tigjus</u>
"50"	<u>fimf tigjus</u>
"60"	<u>safhs tigjus</u>

Talrækken 70-90 danner tiere på en anden måde:

"70"	<u>sibuntēhund</u>
"80"	<u>ahtautēhund</u>
"90"	<u>niuntēhund</u>
"100"	<u>tahuntēhund</u>

I de følgende afsnit vil de senere års teorier om årsagerne til de to talrækkers forskelligartethed blive behandlet nærmere,

1. Se appendiks.

2. Ibid.

3. + breis tigjus er ikke attesteret nogen steder, men er en rekonstruktion. Se appendiks.

her skal der indledningsvis gives en kort redegørelse for forskningslitteraturen før 1950.

Der foreligger primært fire fortolkningsforsøg af den måde, hvorpå tallene 70, 80 og 90 er sammensat:

1) <u>sibun-tēhund</u>	2) <u>sibuntē-hund</u>
3) <u>sibun-tē-hund</u>	4) <u>sibunt-ē-hund</u>

- 1) sibun-tēhund:

Som eksponent for denne opdeling stod allerede Jacob Grimm, der i andenudgaven af sin Deutsche Grammatik, 1822, antog, at de gotiske kardinaltal 70-90 dannedes ved hjælp af det neutrale substantiv tēhund (1822:763). Senere udbyggede specielt Joh. Schmidt denne teori i Die Urheimat der Indogermanen und das europäische Zahlensystem, 1890, hvor det fremgik, at han anså -tēhund for at være en kollektivdannelse, der var en aflydsvariant til taihun. På IE, mener Schmidt, kan -tēhund sidestilles med ⁺dēkmtom, der er afledt af ⁺dēkmt "tier". Parallelt hermed ses OInd. ⁺dāśatam og det virkeligt belagte sāptam, sāptām "syvtal" samt sāhāsrām "tusindtal". Gotisk -tēhund forholder sig ifølge Schmidt til taihun som OInd. sāptam til saptá, og sibuntēhund oversættes således "7 Zehnheiten"⁴.

Mod Schmidts opfattelse indvender Rosenfeld (1956/57:172f) og Szemerényi (1960:28), at ⁺dēkmtom ikke er belagt overhovedet, endvidere fremhæver Rosenfeld samtidig, at OInd. sāptam, sāptām kun eksisterer på OInd., mens det ikke kendes på IE og derfor umuligt kan bruges som analogidannelse. Ydermere skulle ifølge

Rosenfeld en pluralform tēhunda være nærliggende på germansk, hvis man skulle følge Schmidts opfattelse, ligesom både latin og græsk har pluraldannelser. Imidlertid viser den gotiske gen. niuntēhundis, at tallet har været opfattet som singularis.

Rosenfelds (1956/57:172B) vigtigste indvending er dog, at Schmidts forklaring kun dårligt lader sig forene med de vestgermanske former: OS antsibunta, OE hundseofontig samt OHT sibunzo.

2) sibuntē-hund:

For denne fortolkning af sammensætningen af sibuntēhund stod væsentligst Karl Brugmann. 1911 tager han i Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprache, II, 2 sit udgangspunkt i sibuntē-hund og forklarer sibuntē- som gen. pl. af det IE ⁺septmd-, "syvtal", mens -hund sidestilles med OInd. -satam, gr. -κοῦρα, lat. -ginta og IE ⁺kmtóm, for hvilket Brugmann betoner dobbeltbetydningen "tier" og "hundreder" (1911:35f). Sibuntēhund oversættes "der Siebenzahlen Zehnheit, Zehnzahl von Heptaden"⁵. Efter mønstret fra sibuntēhund dannes ifølge Brugmann senere abtautēhund, niuntēhund og tafbuntēhund.

Rosenfeld nævner, at Brugmanns teorier har den fordel fremfor Schmidts, at de lader sig forene med de vestgermanske former, derimod fremhæver han, at overgangen fra t til d, som findes på græsk, ikke eksisterer udenfor dette sprog og derfor ikke kan anvendes som bevis. Rosenfeld kalder dette fænomen "einzel-sprachliche Entwicklung", der ikke umiddelbart kan overføres til

5. Citeret efter Rosenfeld 1956/57:173A.

germansk (1956/57:173F). Semantisk er betydningen "Zehnzahl von Heptaden" ikke acceptabel, idet den ville stride imod tital-systemets opbygning.

3) sibunt-ē-hund:

Her skal specielt nævnes H. Hirt, der 1932 i Handbuch des Ur-germanischen gjorde sig til talsmand for denne opdeling, idet han mente, at ⁺sibunt- var et talabstrakt svarende til græsk ἑπτάς-, έννεάς-, δέκας-, hvor ⁺sibunt- skulle repræsentere talabstraktets "rene stemform". Hirt mener, at sammensatte tal er sekundærdannelser, oprindeligt har man brugt entallenes talabstrakta for titalbetegnelserne. For tydeligheds skyld er man imidlertid begyndt at hæfte en endelse på disse ental. Denne endelse er på gr. -κοινά, lat. -ginta, OInd. -sat, samt på IE ⁺komt-, ⁺kmt-, der er en aflydsform af ⁺dékmt, hvilket svarer til got. -hund. Det got. sibuntēhund er således et sammensat tal, der er dannet sekundært, og det lange germanske ē svarer ifølge Hirt til en lang vokal, der i flere sprog har stået foran tierbetegnelsen, således gr. πεντήκοινά og lat. quingūaginta⁶.

4) sibun-tē-hund:

W. Scherer fremsatte allerede 1868 i Zur Geschichte der deutschen Sprache den teori, at sibuntēhund var sammensat af tre syntaktisk forbundne elementer; tē skulle kunne føres tilbage til IE ⁺tva, et element, han sidestillede med skr. -tha (catuntháh: "an der

6. Citeret efter Rosenfeld 1956/57:174F.

Stelle vier"), men på samme tid også sammenlignede med præp. tō/zuō, hvorfor han antog, at en rekonstrueret gotisk form ville hedde ⁺tē, og altid være efterstillet. Sibun-tē-hund forklarede han derfor som "die Zehn bei, auf Sieben, d.h. die Zehn an siebenter Stelle"⁷.

E.Kück opfatter i Ein gotisch-westgermanisches Zahlenproblem, 1912, ligeledes opdelingen af "70" som sibun-tē-hund, men sidestiller tē med got. -tē i untē (OHT zuō) og tolker: "7 Reihen oder Einheiten nach hund zu"⁸. På dette grundlag forklarer han OHT sibunzo som kardinaltallet sibun + præp. zuō(zō), hvor hund er faldet bort. På samme måde er det OS antsibunta en sammensætning af foranstillet hund (ant) + kardinaltallet sibun + -ta (OHT za=zuō).

Redegørelse for H.-Fr. Rosenfelds teorier.

1956/57 udkom Rosenfelds artikel "Die germanischen Zahlen von 70-90 und die Entwicklung des Aufbaus der germanischen Zahlwörter", hvori han i en omfattende forskningsberetning tager stilling til debatten om de germanske talord og samtidig fremlægger sine egne teorier om årsagen til det markante brud mellem talrækkerne 20-60 og 70-90.

Efter at have nævnt den stærke tendens til analogidannelser (1956/57:178ff), der gør sig gældende inden for de indoeuropæiske talord, samt skitserethruddet mellem 20-60 og 70-90

7. Citeret efter Rosenfeld 1956/57:175B.

8. Ibid.

i græsk, latin, keltisk og germansk, hvor germansk, og i særdeleshed gotisk, har bevaret de ældste forhold bedst, går Rosenfeld over til at forsøge en forklaring på dannelsen af tierne i IE. Han mener det fastslået (1956/57:182A), at der i IE har bestået to former ved siden af hinanden:

- 1) en talbetegnelse, hvor begge led er neutr. pl.,
- 2) en talbetegnelse, der består af et fem. talkollektiv i sg., hvor forreste led er et encifret tal.

Den første talbetegnelse er repræsenteret i græsk og latin i tallene til 60, mens den anden findes i de samme sprog ved 70-90, hvor talkollektivet knyttes til et ordenstal.

Ved de græske tal fra 70-90 ses en fleksion af talordenes første led, ordenstallets femininum (1956/57:182A), 70 bliver således til $^+ \text{septmā-kmt-s}$, og heraf ændres det andet led ved en analogidannelse efter mønstret fra tallene 30-60, det vil sige til $^+ \text{ἑβδ(ο)μᾶκας}$ ($^+ \text{ἑβδομᾶκοντα}$). Rosenfeld mener (1956/57:183A), at der gennem en sammenligning af de latinske former nōnāgintā og septuāgintā med de gr. former $^+ \text{ἑβδομη'κοντα}$, $^+ \text{ογδοη'κοντα}$, vil fremkomme det resultat, at latin ved tallene 70-90 har haft $^+ \text{kmt-s}$, der er singularis og femininum. Rosenfeld fastslår således, at tallene 70-90 i græsk, latin samt keltisk har et ordenstal som første led og- hvilket er noget nyt- har form af femininer i nom. sing. Som andet led ses i disse sprog det fem. substantiv $^+ \text{kmt-s}$ som talkollektiv.

Herefter vender Rosenfeld sig mod det germanske. Han mener, at germansk i det mindste for talrækken 70-90 har brugt IE $^+ \text{kmt-}$. Denne a priori antagelse støttes af den nære tilknytning mellem germansk og italisk, der gør det sandsynligt, at germansk på linje med italisk danner tierne med $^+ \text{kmt-}$; til lat. trīgintā svarer det germanske $^+ \text{trif-kmtā}$. Denne betegnelse var imidlertid

problematisk, idet det pluraliske element -kmtā efter Verners Lov skulle være tryksvagt, og endelsen således på germansk blev ⁺hundō. Denne endelse faldt dog sammen med betegnelsen for "100", IE ⁺kmt-óm, hvorved det blev umuligt at skelne "3-6 tiere" fra "3-6 hundreder".

Der skete altså en løsrivelse fra det italiske system, og germansk begyndte at danne tiere på en måde, der fuldstændig afveg fra den gamle IE form, idet man brugte en "Vollform" af stammen ⁺dekm med foranstillet pluralisk encifret tal (1956/57: 186B) Indførelsen af denne form skete før opgivelsen af den indoeuropæiske accent, hvorfor g bibeholdes i ⁺tigus, det element, der blev taget i anvendelse som erstatning for ⁺kmt-.

Rosenfeld mener, at denne ændring i det germanske tal-system har en sammenhæng med det balto-slaviske; der er således etableret en forbindelse på et tidspunkt, hvor germansk har løst sig fra tilknytningen til italisk.⁹ Som bevis for, at denne opfattelse er korrekt, anfører Rosenfeld (1956/57:186B), at balto-slavisk har haft samme problemer med at skelne mellem tiere og hundreder som germansk og forsøgt at løse dem med lignende midler. Man har i balto-slavisk benyttet et talabstrakt af formen ⁺dekmt-, nemlig lit. dėsimt, "20", der er en gammel mask. konsonantstamme, ligesom også got./ON ⁺tigus er mask.. Rosenfeld fremhæver, at det germanske ⁺tigus bygger på en dat./instr.-form ⁺tegund-miz, hvorfor det først må udvikle sig herfra, mens det balto-slaviske talord i dativ kan indsættes i et regulært paradigme. Det må derfor anses for sandsynligt, at det balto-slaviske talord var retningsgivende for det germanske.

Til støtte for denne teori anfører Rosenfeld (1956/57:187B)

9. Denne opfattelse afviser Szemerényi 1960:153ff.

forskellige balto-slaviske låneord i germansk, for eksempel "Roggen", rug, som han fører tilbage til trak. $\beta\rho\iota\acute{\sigma}\alpha$ ($^{+}urugia$), der overførtes som $^{+}rughio-$ / $^{+}rughi-$ i IE. Rosenfeld mener, at da ordet kom østfra, er det højst sandsynligt, at det blev optaget i balto-slavisk og derfra overleveret til germansk.

Efter således at have forklaret årsagen til indførelsen af et nyt talsystem i germansk for tallene 20-60 redegør Rosenfeld for rækken 70-90. Nøglen til dannelsen af de germanske tal 70-90 findes ifølge Rosenfeld (1956/57:195B) i formerne ahtodoch og ahtedeg i "Essener Heberolle". Disse former er ikke, som ofte antaget, forsøg på skriftmæssig tilnærmelse til ordenstallet ahtodo, men snarere et tegn på, at formen ahtodo var så indarbejdet i sproget, at d kunne bibeholdes, selv om der skete en tilnærmelse til de normale tiere på -tich og -tech. Rosenfeld mener, at det ikke kan være tilfældigt, at en ordenstallignende form har eksisteret i så stort et område, som håndskrifterne¹⁰ vidner om, tværtom fastslår han (1956/57:195B):

"80" ist im As. hundahtoda, d.h. "der achte Zehner".

Efter hermed at have fremhævet, at OS "80" indeholder et ordental, går Rosenfeld over til at undersøge, om alle germanske talord fra 70-90 kan være dannet med ordenstal.

De germanske ordenstal tilhører efter Rosenfelds opfattelse (1956/57:196A) et ret sent stade. Oprindeligt har IE dannet ordenstal ved tilføjelse af et o-suffiks til kardinaltallet, for eksempel $^{+}septm$, "7", til $^{+}septm-os$. Germansk er imidlertid det eneste indoeuropæiske sprog, der ikke kan opvise spor af den gamle ordenstaldannelse, fordi man på et tidspunkt er gået

10. Heliand C, Heliand M, Freckenhorster Heberolle, Essener Heberolle. Se herom Rosenfeld 1956/57:195B.

over til at danne ordenstal på en fuldstændig afvigende måde: med ⁺dekmtos som forbillede er man begyndt at danne ordens-tallene med et to-suffiks i alle tal fra 3-12.

Indførelsen af dette to-suffiks medførte en splittelse i systemet, idet der efter spiranterne i de got. tal "5", "6", "11" og "12" skete en videreførelse af -t-:fimfta-, saihsta-, ⁺ainlifta-, ⁺twalifta-, mens de 4 mellemliggende tal ændredes til ⁺sibunda, ahтуда, niunda, taihunda; der var altså ikke ensartethed i systemet.

Rosenfeld mener (1956/57:197A), at der ved analogisk udbredelse er sket en afsmitning fra de omgivende talord på talrækken 7-10, og denne antagelse støtter han på observationer angående analogiens virkninger med hensyn til ordenstal både i germanske og andre sprog. Ifølge Rosenfeld (1956/57:198A) er morfemerne: got. sibuntē-, ahtautē-, niuntē-, taihuntē-, OS -sibunta, nichonte, OHT sibunzo, ahtozo, zehanzo ordenstal på samme måde som OS ahтуда, -ahтуда, ahtodo(ch), men ordens-tal dannet analogisk efter ⁺fimft-, ⁺sehst-, ⁺ainlift-, ⁺twalift-, altså fra et kardinaltal med tilføjelse af urgermansk -t-.

Denne forklaring giver efter Rosenfelds mening også løsningen på problemet om endelserne. Spørgsmålet er, om den gotiske endelse -a hos sv.mask.sg. går tilbage til -ēn eller -ōn, og Rosenfeld mener (1956/57:198Aff) at kunne godtgøre, at den skulle kunne føres tilbage til -ēn.

Det skal sluttelig kort sammenfattes, hvorfor Rosenfeld mener, det har været nødvendigt at indføre et nyt system i tierbetegnelserne for 20-60. De gamle betegnelser, der gik tilbage til IE ⁺kmt-, blev problematiske, fordi det viste sig umuligt at skelne "3-6 tiere" fra "3-6 hundreder". Man vendte sig derfor mod balto-slavisk, der på grund af lignende problemer

havde erstattet de gamle former for 20-60 med en form, der havde sin rod i IE ⁺dekmt, nemlig lit. dėsimt, og dette ord skulle vise sig at få betydning for den germanske dekadedannelse med ordet ⁺tigu-. For 70-90 var der imidlertid ikke risiko for sammenfald med hundreder, hvorfor der ikke her skete ændringer.

Gennemgang af Szemerényis teorier.

Ganske få år efter offentliggørelsen af Rosenfelds teorier om de germanske kardinaltal 70-90 tog Oswald Szemerényi i Studies in the Indo-European System of Numerals, 1960, stilling til de samme problemer.

Efter en kort forskningsberetning (1960:27ff) opstiller Szemerényi udviklingen af tallene 10-100 fra IE til de tidlige germanske former, som han forestiller sig den, en udvikling, der er baseret på analogisk påvirkning (1960:33):

"10"	IE	⁺ <u>dek^m(t)</u>	Urgermansk	⁺ <u>texun(b)</u>
"20"		⁺ <u>wīkntī</u>		⁺ <u>wīxunbī</u>
"30"		⁺ <u>trīkont-</u>		⁺ <u>prīxanb-</u>
"40"		⁺ <u>k^wetwīrkont-</u>		⁺ <u>fepurxanb-</u>
"50"		⁺ <u>penk^wekont-</u>		⁺ <u>femfēxanb-</u>
"60"		⁺ <u>s(w)ekskont-</u>		⁺ <u>seyskanb-</u>
"70"		⁺ <u>septm̄kont-</u>		⁺ <u>seftunxanb-</u>
"80"		⁺ <u>oktōkont-</u>		⁺ <u>axtōxanb-</u>
"90"		⁺ <u>newn̄kont-</u>		⁺ <u>newunxanb-</u>
"100"		⁺ <u>kmtōn</u>		⁺ <u>xunbaⁿ</u>

Szemerényi forestiller sig nu, at u-ændelsen -xunb- kommer til

at dominere hele talrækken, således at -yanb- forsvinder. Der sker altså en analogisk udbredelse af -u-elementet.

Efter indflydelsen af Verners Lov, der medfører en ændring af de ustemte spiranter f, x, þ, s til de stemte spiranter b, g, d, z, forudsat, at de står i stemte omgivelser og ikke efter den oprindelige indoeuropæiske bætning har båret hovedtrykket, ser talrækken således ud (1960:34):

"10"	+ <u>tehun</u>
"20"	+ <u>wihund</u>
"30"	+ <u>þrihund</u>
"40"	+ <u>fedurhund</u>
"50"	+ <u>fimfēhund</u>
"60"	+ <u>sehskund</u>
"70"	+ <u>seftunhund</u>
"80"	+ <u>ahtöhund</u>
"90"	+ <u>ne(w)unhund</u>
"100"	+ <u>hund</u> ^a

Det "svage led" i denne talrække er ifølge Szemerényi tallet "60", der som eneste tal på grund af dissimilation har -kund i stedet for -hund. For at undgå et brud i talrækken får tallet i lighed med "50", +fimfēhund, lang vokal + -h-, skifter således til +sehsēhund.

Der opstår herved tre på hinanden følgende tierbetegetnelser, kun afbrudt af "70", +seftunhund, der alle er bygget på samme måde: lang vokal + -hund.

Tendensen i talrækken går imidlertid i retning af enhed, hvorfor også "70" overtager den lange vokal ē. Indførelsen af den lange vokal sker af to årsager, først og fremmest udøver de omkringliggende tiere, "50" og "60", et pres på "70", men samtidig er der i +seftunhund og +ne(w)unhund en potentiel risiko

for tab af nasalen på grund af konsonantsammenstillingen -nh-. Som modforholdsregel indføres den lange vokal ē: +seftunēhund.

I den således opståede talrække +fimfēhund, +sehseēhund, +seftunēhund, +ahtōhund falder "70" imidlertid atter udenfor (1960:35), idet "50" og "60" begge er sammensat: ental + -(ē)hund, det vil sige: første led modsvarer tallene for "5", "6" og "8", mens første led i "70" (+seftun-) ikke svarer til "7" (+sefun, der senere blev til +seḅun).

Ifølge Szemerényi er det naturligt at antage, at der som følge af ønsket om enhed i talsystemet har været en stærk tilskyndelse til at erstatte +seftun med +sefun, og denne form er blevet "tilvejebragt" gennem metatese: +seftunēhund til +sefuntēhund, senere +seḅuntēhund.

På et tidspunkt må man imidlertid have følt, at "70" og "80" havde visse indbyrdes ligheder (t + hund), og samtidig er got. sibuntēhund blevet opfattet som sibun-tēhund, hvilket medførte, at også "80" ændredes fra +ahtōhund til +ahto-tēhund og senere til ahtautēhund. Dette -tēhund-element stammer således fra "70" og overføres analogisk til de øvrige titalsbetegnelser: "80" ahtautēhund, "90" niuntēhund og sluttelig til "100" taihun-tēhund, en analogidannelse, der indførtes for tydelighedens skyld, da hund på et tidspunkt kom til at betegne både dekadehundredet ("100") og det germanske storhundrede ("120").

Szemerényis "main point" (1960:35) er således, at taihun-tēhund dannes sidst, mens +seḅuntēhund er udgangspunktet. Samtidig fremhæver han, at +seḅunt- er fremkommet ved fonologisk ændring fra +seftun- til +sefunt-, det har aldrig eksisteret selvstændigt som substantiv.¹¹

11. Her må Szemerényi sigte direkte til Rosenfeld.

På vestgermansk derimod bliver ikke langt \bar{e} , men langt \bar{o} dominerende i talrækken. Szemerényi tager sit udgangspunkt i følgende former: $^+sehs\bar{e}hund$, $^+seftunhund$, $^+aht\bar{o}hund$ og $^+ne(w)unhund$. "70" og "90" overtager \bar{o} fra "80", $^+aht\bar{o}hund$ og ændres dermed til $^+se\bar{u}nt\bar{o}hund$ og $^+ni(w)unt\bar{o}hund$, hvorefter $^+aht\bar{o}hund$ efter mønstret fra "70" og "90" skifter til $^+aht\bar{o}t\bar{o}hund$.

Årsagen til forskellen mellem de gotiske og de vestgermanske former findes således alene i den kendsgerning, at man har brugt forskellige midler for at få en ensartet talrække: gotisk har brugt langt \bar{e} , mens vestgermansk har anvendt langt \bar{o} .

De vestgermanske sprog, der alle har samme udgangspunkt: $^+se\bar{u}nt\bar{o}hund$, $^+aht\bar{o}t\bar{o}hund$, $^+ni(w)unt\bar{o}hund$, $^+tehunt\bar{o}hund$ udvikler sig imidlertid indbyrdes forskelligt.

Oldhøjtysk, der interesserer specielt i denne sammenhæng, finder formen $^+si\bar{u}nt\bar{o}hund$ etc. overkarakteriseret (1960:36), idet hund-elementet repræsenterer det samme indhold som -tō-elementet, hvorfor det uden forskydning i betydningen kan undværes. Samtidig går tendensen i retning af udødeliggørelse af dette element, fordi det i sig selv er en tvetydig størrelse, idet det både er dekadebetegnelse og betegnelse for det selvstændige ord for "100". Man kan derfor uden vanskelighed lade -hund falde bort, hvorpå "70" i OHT bliver til sibunzo.

I de øvrige vestgermanske sprog foranstilles hund-elementet, således OE hundseofontig, OS antsibunta.

Szemerényi mener nu (1960:39) at kunne besvare spørgsmålet om, hvorfor der findes én type -hund i de germanske tal 70-90 og en anden i 20-60. Efter metatesen i $^+seftun-hund$, der medfører $^+se\bar{u}nt\bar{e}/\bar{u}hund$ (og senere $^+aht\bar{o}t\bar{e}/\bar{u}hund$ etc.) er der opstået et alt for stort skel mellem den nye type: ental + \bar{t} + $\bar{e}/\bar{u}hund$ (70-90) og den gamle: ental + $(\bar{e})hund$ (20-60). Hvis

-tēhund-elementet var blevet føjet til tallene fra 20-60, ville resultatet have været ⁺fimftēhund, ⁺sehstēhund, hvilket kunne have bragt misforståelser i retning af ordenstal + tēhund med sig. En sådan forveksling var ikke aktuel for talrækken 70-90, da ordenstallene her var ret markante.

Der var derfor ingen grund til ændring af tallene 70-90, mens der for gruppen 20-60 har været en stærk tilskyndelse til forandring. I sin forklaring af årsagen til indførelsen af et nyt system i talrækken 20-60 i germansk vender Szemerényi sig mod de indoeuropæiske former. I indoeuropæisk er kun tallene 1-4 flekterede, mens alle tal i gotisk og vestgermansk fra 1-19 er bøjelige (OS undtaget, her kan 1-12 flekteres). Derfor udsættes tallene 20-60 for et pres til at blive bøjelige, og til dette formål kommer u-stamme-substantivet ⁺tezu-, "tier", i anvendelse (1960:42).

Szemerényi fører ⁺tezu- tilbage til IE ⁺dekmt ("10"), der på germansk bliver til ⁺texunþ. En flekteret form. dat./abl./instr., ville hedde ⁺texúnþmis/⁺texunþmís. Efter indflydelsen fra Verners Lov ville ⁺texunþ blive til ⁺texun, og den flekterede form hedde ⁺tezum(m)s. Der ses altså en g-formfornyelse i de oblique kasus, der breder sig fra dativ til de øvrige kasus. Denne fornyelse er videst udbredt i nordgermansk, hvor den dækker talrækken fra 20-110, mens den i det øvrige germanske område kun vandt indpas fra 20-60; tallene 70-90 (120) bevarede i gammel form.

Den oldhøjtyske form -zog, -zug skyldes assimilation fra ⁺zegu til ⁺zug(u), mens endelsen -zog kommer af (sibun)zo, hvor -g er en analogidannelse efter -zug.

Årsagen til, at -tehund ikke får nogen udbredelse i de germanske tal fra 20 til 60 og det deraf følgende behov for et

nyt system i denne talrække, skal ifølge Szemerényi søges i det forhold, at der ved en bibeholdelse af -tehund i talrækken 20-60 ville opstå semantiske vanskeligheder for "50" og "60", idet første led ville kunne forveksles med et ordenstal, samt at den syntaktiske ændring i det germanske talsystem 1-19, der i modsætning til det indoeuropæiske kunne flekteres, skabte et behov for højelige tiere i systemet 20-60.

Som allerede nævnt forklarer Szemerényi disse ændringer som følger af indre morfologiske omstændigheder og søger ikke, som Rosenfeld, efter ydre omstændigheder, når han beskriver grunden til nydannelser i det germanske talsystem.

Szemerényi kontra Rosenfeld.

Szemerényi forholder sig yderst kritisk til flere af Rosenfelds teorier, og specielt på fem områder afviser han dennes opfattelser (1960:152ff):

- 1) Szemerényi forholder sig negativt til påstanden om, at IE har flekterede talkomposita med neutr.pl. i begge led side om side med fem. talabstrakta i sing., hvis forreste led er et encifret tal. For græsk og latin samt keltisks vedkommende skulle dette forreste led have været et ordenstal; dette princip skulle også gælde for germansk 70-90.
- 2) Rosenfeld påpeger homonymi mellem visse tierbetegnelser (20-60) og benævnelserne for enkelte hundreder (200-600). Denne homonymi nødvendiggør indførelsen af et nyt talsystem for tallene 20-60. Denne teori afviser Szemerényi.
- 3) Imødegåelse af Rosenfelds teori om, at indførelsen af den

nye tierbetegnelse ⁺ tegus skyldes balto-slavisk påvirkning med hensyn til køn og fleksion.

- 4) Afvisning af sibunt- som ordenstal og samtidig afstandtagen fra teorien om, at OS (ant)ahtoda skulle indeholde nøglen til gåden om alle germanske tal i gruppen 70-90.
- 5) Påstanden, at -ē- i sibuntē- angiver nom.mask.sg. af n-stam., afvises af Szemerényi. Dette -ē- skulle ifølge Rosenfeld i got. stamme fra -ēn, mens Szemerényi mener, det hidrører fra -ōn/-ōⁿ (nom.mask.sg. af n-stam.), samt at det er tvivlsomt, om -ēn overhovedet kan have eksisteret i urgermansk.

Herefter vil disse kritikpunkter blive behandlet enkeltvis.

1):

Szemerényi afviser Rosenfelds (1956/57:182A) argumentation i:

Seit Joh. Schmidt dürfte es feststehen (....), daß im Idg. nebeneinander stehen eine Bildung mit neutralem Plural beider Glieder vom Typ τετταρα'κοντα "vier Zehner" und eine zweite mit einem femininen Zahlkollektivum im Singular, das als Vorderglied die Stammform des Einers annehmen konnte.

Denne argumentationsform kritiserer Szemerényi, idet han påpeger, at det under ingen omstændigheder kan regnes for givet, at der har eksisteret to former for talbetegnelser parallelt på IE.¹² Endvidere imødegår han, at talabstraktets første del skulle være et ordenstal på græsk og latin. Han kritiserer således den opfattelse, at man fra 20-60 skulle tælle "to tiere", "tre tiere" etc., mens der fra "70" og videre skulle tælles "syvende tier" o.s.v..

På samme tid korrigerer han de eksempler, Rosenfeld giver

12. Szemerényi 1960:152. Sammenlign iøvrigt med hans egen forklaring 1960:115.

som bevis for sin teori, idet han mener (1960:152), Rosenfelds eksempler strider imod alle regler for stavelsesdeling.

2):

Imod Rosenfelds antagelse (1956/57:185B), at germansk i det mindste har dannet kardinaltallene 70-90 med IE ⁺kmt-, hvilket -hund i sibuntēhund skulle være i stand til at bevise, anfører Szemerényi (1960:152), at der snarere er sket en analogisk påvirkning gennem tallene "10", "20" og "100", hvis andet led er xunp, af de øvrige tal i talrækken 30-90, hvis andet led er xanp. Samtidig vender Szemerényi sig imod Rosenfelds opfattelse af årsagerne til indførelsen af et nyt system for tallene 20-60. Ifølge Rosenfeld (1956/57:185B) skulle homonymi mellem bestemte tierbetegnelser og benævnelser for hundreder forårsage forvirring i talsystemet samt medføre ønske (fra den talendes side) om et mere overskueligt titalsystem, i det mindste gældende for de tal, der omfattes af homonymien, nemlig 20-60. Først og fremmest kritiseres de former for "30", der anvendes af Rosenfeld som bevis for homonymi-tanken, nemlig ⁺trīkmtā, ifølge Szemerényi (1960:153) er den korrekte form ⁺trīkont¹³. Senere ville "30" så blive til ⁺prihundō, hvorfor der ikke kan være tale om homonymi mellem dette tal og "300". Mulighederne for forveksling af de to tal er ikke til stede, idet "300" efter Szemerényis mening rettelig hedder ⁺pri hundō eller ⁺priyō hundō (efter IE ⁺trī kmtā eller ⁺triyā kmtā) eller eventuelt ⁺prihundaⁿ (jævnfør skr. triśatam). Endvidere finder Szemerényi det meget forkasteligt, at H.-Fr. Rosenfeld (1956/57: 186A) for 40-60 forudsætter den samme fare for homonymi,

13. Der synes at være en uoverensstemmelse mellem den her nævnte form ⁺trīkont og det tidligere angivne ⁺trīkont-. Se Szemerényi 1960:33.

men uden at angive blot en enkelt form som støtte for sin tese. Til gengæld skitserer Szemerényi (1960:153), hvordan han forestiller sig betegnelserne for tiere og hundreder i de angiveligt homonymitruede områder og viser dermed, at der ikke er nogen baggrund for at formode en fare for lydæssig forveksling af disse tal:

"40"	+ <u>fedurhundō</u>	"400"	+ <u>fedwōr hundō</u>
"50"	+ <u>femfēhundō</u>	"500"	+ <u>femf(ě) hundō</u>
"60"	+ <u>sehskundō</u>	"600"	+ <u>sehs hundō</u>

Sluttelig i dette kritikpunkt fremhæver Szemerényi (1960:153) således:

(...) Rosenfeld is too ready to assume homonymic difficulties and underrates how little is sufficient to establish a clear "distinctive feature".

Med sine rekonstruktioner af de primitive former mener Szemerényi at kunne afvise Rosenfelds påstand om homonymi som årsag til indførelsen af et nyt talsystem for 20-60. Selv om Szemerényis former måske nok kunne forlede til den antagelse, at en klarere skelnen mellem tierbetegnelser og hundreder var påkrævet, fastholder han, at det i virkeligheden er meget lidt, der gør det muligt for den talende at erkende et skel. På den baggrund afviser han Rosenfelds teori.

Samtidig undersøger han et andet af Rosenfelds argumenter for homonymi. Rosenfeld (1956/57:186A) hævder, at der er en mulighed for, at det andet led i den oprindelige talrække 20-60 ligesom i græsk var afledt af IE +kont-. Hvis trykket kom til at ligge på den forudgående stavelse (entalsbetegnelsen), ville formen +kontō blive til germansk +handō. Dette ville i så fald svare til ordet for "hånd": handu-.

Heroverfor påpeger Szemerényi, at han ikke kan indse,

hvorledes ⁺handō kan svare til handu-, idet der efter hans opfattelse ikke eksisterer nogen kasusform af handus, der hedder ⁺handō. Rosenfelds homonymi-teori afvises derfor som en umulighed.

3):

Den nye tierbetegnelse, der indføres i systemet fra 20-60, introduceres efter Rosenfelds mening efter balto-slavisk forbillede. Også denne teori afvises af Szemerényi (1960:153), der mener, at den ikke kan stå for en nærmere undersøgelse. Afvisningen sker nok overvejende af metodiske årsager, idet Szemerényi i meget høj grad går ind for indre fonologisk påvirkning som årsag til sproglige forandringer, en holdning, der ikke mindst kommer til udtryk, hvor han fremstiller tal-systemernes udvikling fra IE til germansk (1960:33). Rosenfeld derimod mener, at sproglige forandringer i mange tilfælde skyldes ydre påvirkning, kun i enkelte tilfælde går han ind for analogisk udvikling, for eksempel med hensyn til ordens-tallene. På baggrund af denne forskel i holdninger fremhæver Szemerényi (1960: 153) da også:

It would be very strange indeed if such a curious selective development were not due to internal needs and possibilities but to external influence.

Men Rosenfeld går altså ind for ydre, i dette tilfælde balto-slavisk indflydelse, og som bevis for denne påvirkning anfører han det germanske ord for rug "Roggen", som han regner for at være af trakisk oprindelse og overført på IE som ⁺rughio-/ ⁺rughi-. Dette ord blev ifølge Rosenfeld overtaget meget tidligt af germansk. På samme måde hævder han, at ordet er overtaget selvstændigt i balto-slavisk.

Szemerényi (1960:153f) vender sig mod Rosenfelds (1956/57:

187B) formulering:

Da das Wort von Osten kam, ist es höchst wahrscheinlich, daß es von den Prä-Balto-Slaven aufgenommen und an die Prä-Germanen weitergegeben wurde.

Denne bevisførelse afviser Szemerényi (1960:154), idet han fremhæver, at det trak. ords etymologi er temmelig usikker. Derimod hælder han til den anskuelse, at ordet "Roggen" er beslægtet med lat. frūg-ēs, der stammer fra IE ⁺bhrūg-, hvilket betyder, at der sandsynligvis ikke er nogen forbindelse mellem balto-slavisk og germansk på dette område.

Tilbage til ⁺tegus. Rosenfeld (1956/57:187A) mener at kunne påvise en sammenhæng mellem balto-slavisk og germansk, idet der var samme køn i det balto-slaviske titelselement og det got. og ON tigus, nemlig maskulinum. Ifølge Rosenfeld danner balto-slavisk i lighed med germansk tiere på en ny måde, fordi man har haft lignende homonymi-fortrædeligheder, og man er derfor gået over til at danne tiere med et element, der er forskelligt fra det oprindelige udgangspunkt (IE ⁺kmt-), nemlig IE ⁺dekm. Til dette formål anvender balto-slavisk i stedet et IE talabstrakt ⁺dekmt, der på lit. bliver til dėsimt, en gammel mask. konsonantstamme, mens ⁺dekmt oprindeligt var et fem.¹⁴ Det germanske ord burde således retteligt have været fem., er det imidlertid ikke; men især i betragtning af, at der indenfor selve u-stammerne, som ⁺tegus tilhører, var reel mulighed for fem. ord, er det ifølge Rosenfeld sandsynligt, at der er foregået en påvirkning fra balto-slavisk.

Szemerényi stiller sig tvivlende overfor teorien om, at ⁺tegus i køn og fleksion skulle være influeret af balto-slavisk. Dette område skal imidlertid ikke behandles nærmere,

14. Rosenfeld giver eksempler på fem. (1956/57:187A).

det synes tilstrækkeligt at nævne, at Szemerényi (1960:154) mener, Rosenfeld slutter forkert af sine teser.

Derimod tager Szemerényi stilling til det grundlæggende spørgsmål: hvorfor har balto-slavisk et mask. desæt-, når IE ⁺dekmt var fem.? Svaret er forholdsvis enkelt, mener Szemerényi (1960:154f):

Der findes ingen fem. -nt-stammer på balto-slavisk, fordi den eneste klasse, i hvilket dette suffiks forekommer er (præs.) part., som for fem. har formen -nti/-nty-; desæt- kan derfor ikke opretholdes som fem. og må derfor foretage et valg mellem mask. og neutr., af hvilke imidlertid den sidste er udelukket. I neutr. kan -nt-suffikset kun bruges som en lukket gruppebetegnelse for unge dyr. Enestereelle valgmulighed er dermed mask.

Hvor Rosenfeld forklarer genusskiftet som forårsaget af ydre faktorer, søger Szemerényi atter efter indre muligheder i sproget selv. Ydermere giver han en forklaring på, hvorfor den talende kan have følt ordet som mask. I et tidligt ⁺texunbmfs, der som nævnt i afsnittet om Szemerényis teorier er en dat./abl./instr.-form, kan den talende umiddelbart have set et fem.; men da formen blev til ⁺tegumz, altså til en u-stamme, var det naturligt at opfatte den som mask., fordi mask. indenfor u-stammerne er det dominerende køn, mens de neutr. samt de fem. u-stammer er begrænset til meget få; men havde således heller ikke længere mulighed for at gå tilbage til det IE køn, fem. (1960:155f).

4):

Rosenfeld (1956/57:195B) mener, at nøglen til de germanske tal 70-90(120) skal findes i de former, som Essener Heberolle fremviser, nemlig ahtodoch og ahtedeg.

Som nævnt i afsnittet om Rosenfelds teorier mener han, at

formen ahtodo er så indarbejdet i systemet, at den ikke påvirkes, da de omkringliggende titalsbetegnelser ændres til -tich og -tech, altså skifter fra d til t. Denne form for "80" er iøvrigt ordenstallignende, idet tallet er sammenfaldende med ordenstallet for "8", og dette, mener Rosenfeld, er ikke noget tilfælde, idet han henviser til OE hund-ahtoda, "den ottende tier".

Rosenfeld mener således, at entalselementet i "50" etc. er et ordenstal, der retter sig efter urgermansk fimft-, saihst-, ⁺ainlift-, ⁺twalift-. Herved bringes -t- ind i talrækken fra "50" til "120", og det eneste tal, der undslipper denne massive påvirkning er "80", OS ahtoda, der allerede på det tidspunkt, hvor germansk begynder at danne ordenstal på en ny måde (se afsnittet om Rosenfelds teorier) anvender p og senere d.

Rosenfeld, mener Szemerényi, tager imidlertid ikke højde for, at "80" bliver udsat for et stort pres fra de omkringliggende tal, et pres, tallet efter hans mening ikke vil kunne modstå. Han må derfor afvise denne teori om ordenstal i talbetegnelserne 70-90 (120)¹⁵.

15. Szemerényi(1960:156):

But the assumption that sibunt- etc. represent ordinals has itself no more foundation in the facts. No amount of illustrative material amassed to show that ordinals are subject to ("internal") analogical changes can obscure the fact that the Germanic languages show only one such act, the generalization of -to- before the operation of the sound-shift (...).

Sammenlign iøvrigt med Sommer 1950:17.

5):

I sit sidste kritikpunkt, der ikke skal behandles nærmere, da det ville føre for vidt at fremhæve Szemerényis argumenter, afviser han Rosenfelds teori om, at $-\bar{e}-$ i sibuntē- skulle kunne føres tilbage til $-\bar{e}n$ og foreslår selv (1960:164), at dette $-\bar{e}n$ aldrig har eksisteret på urgermansk. Derimod er det sandsynligt, at $-\bar{e}-$ kan spores tilbage til $-\bar{o}n/-\bar{o}^n$, der er mask.nom.sing. af n-stammerne.

Kort skitsering af F. Sommers teorier.

Som en af de første i efterkrigstiden beskæftigede Sommer sig atter med de germanske talord og hans artikel "Zum Zahlwort", der udkom 1950, nævnes nu som grundlæggende indenfor den nyere forskning om emnet. Dog synes hans arbejde at have været lidet kendt af samtidige forskere, for eksempel er en af hans hovedkritikere, Rosenfeld (1956/57:214A-215B), først kommet i besiddelse af Sommers artikel, efter at han selv har færdiggjort sit arbejde, hvorfor han behandler Sommers teorier i et "Nachschrift". Rosenfelds egne teorier er således ikke opstået i umiddelbar tilknytning til Sommers artikel, og da også Szemerényi kun nævner Sommer ganske kort, vil dennes teorier blot blive behandlet perifert, selv om de naturligvis tillægges stor betydning.

I det følgende skal Sommers teorier således kort ridses op, og det vil bemærkes, at der specielt i forhold til Rosenfelds opfattelse er store afvigelser, mens der er visse lighedspunkter med Szemerényis teorier.

Grundlæggende er Sommers (1950:48) afstandtagen fra Rosenfeld og andres opfattelse, at de germanske kardinaltæl fra 70-90 har et ordenstal som første led:

Die bekannte Differenz in der Dekadenbildung von 70-90 gegenüber 20-60 im Germanischen (...) zeigt einen ganz anderen Aspekt als das bis jetzt Behandelte [gr., lat., kelt., tok.-M.J.] schon darin, daß sie sich auf keinen Fall, und sei es noch so äußerlich, mit den Ordinalia in Verbindung bringen läßt.

Sommer (1950:48f) fastslår, at talrækken 20-60 på germansk hverken umiddelbart eller middelbart er tilknyttet noget sprog udenfor germansk, han mener således i lighed med Szemerényi, at der er tale om en specifik germansk ændring i talsystemet. Sommer antager, at talrækken 20-60 er en relativ ny dannelse, samt at indholdet i disse former går parallelt med balto-slavisk. Det må dog fremhæves, at der kun er indholdsmæssige, ikke formale paralleller mellem de to sproggrupper; Sommer afviser således, i modsætning til Rosenfeld en direkte balto-slavisk indflydelse på det germanske system.

Idet Sommer således regner formerne i 70-90 for den ældste dannelse, beskæftiger han sig specielt med årsagen til og måden, hvorpå 20-60 ændrede sig så fuldstændigt. Især indenfor talsystemer virker ifølge Sommer (1950:49) utydeligheder særlig forstyrrende, hvorfor udviklingen på dette område hurtigt vil gå i retning af en udryddelse af sådanne utydeligheder. Det oprindelige "20" skifter ifølge Sommer form, fordi dets forled $\overset{\vee}{\text{ui}}$ på et tidspunkt ikke mere har været i stand til at gengive den oprindelige basis "to" tilstrækkelig klart.

Indførelsen af en mere prægnant form "to dekader" er derfor nødvendig, og efter Sommers mening introduceres denne sandsynligvis først som en dualis (jævnfør Oisl. tottogo),

hvorefter de pluraliske dekader med +preis tigjus¹⁶ som forbillede dannes. Da dualisformen forsvinder, indføres analogt med de pluraliske former twai tigjus for "20".

Hvad angår dekadeformerne fra 70-90, altså formerne på -tehund, tager Sommer (1950:50) sit udgangspunkt i tafhuntēhund. Til forskel fra alle andre IE sprog var der på germansk opstået et problem med tydeliggørelsen af dekadehundredet overfor det germanske storhundrede. Der var fremkommet en dobbelttydighed, idet det samme ord hund benyttedes for begge begreber. Der opstår således en "spezifisch germanische(n) Sprachnot" (1950:50), et problem, der afhjælpes gennem indførelsen af +teyuntōn xundān, hvis første led består af en gen.pl.. Denne gen. er antydet gennem den oprindelige oversættelse: "das Hundert der Zehnerreihe" (1950:51). Det nye dekadehundrede svarer indholdsmæssigt også til "ti dekader" foruden altså at danne afslutningen på dekaderækken. Dette førte til analogidannelser nedad i systemet, idet den lydlike lighed mellem +xundān i +teyuntōn xundān og +xundā i de gamle tierbetegnelser 70-90 var meget stor, hvorefter "90" +niun-e(?)xundā sidestilledes med det nye +niuntōn xundān, dannet efter mønstret fra +teyuntōn xundān. I lighed hermed omformedes senere "70" og "80" (1950:52).

Resultatet af denne udvikling er, at +xundān bliver i stand til at markere tiere som en selvstændig enhed (et selvstændigt ord), og som tiermarkering kan det både for- (OS/OE) og efterstilles (got.). Hele denne udviklingsgang kalder Sommer (1950:52) en regeneration, betinget af specielle germanske forhold.

Her må indskydes en indvending fra en yngre forsker,

16. Se appendiks.

nemlig Szemerényi, der afviser Sommers opfattelse, fordi han mener, der ikke er nogen grund til at antage en regeneration, da de fra IE arvede former på -hund var fuldt forståelige for den talende.¹⁷ Men på trods af denne indvending forholder Szemerényi sig alligevel positivt til Sommer, ikke på grund af dennes teori om regeneration, men snarere på baggrund af hans metode: i lighed med Szemerényi arbejder Sommer i meget høj grad med mulighederne for indresproglig påvirkning.

Sommer (1950:54) antager, at germanerne ikke har følt nogen synderlig gene ved sammenfaldet mellem det nyvundne, selvstændiggjorte ⁺xundān i dekadebetegnelserne 70-90 og betegnelsen for "100" ⁺xundān. For tallene 20-60 og 200-600 var der ingen problemer ved indførelsen af tigjus (for eksempel "20": twai tigjus, "200": twa hunda), og da den gamle stamme for hundrede i got., OHT og OE kun anvendes i de pluraliske hundreder (sing.: ⁺texuntōn xundān) er der heller ikke risiko for sammenfald mellem 70-90 og 700-900 (til eksempel "90": niuntēhund, "900": niun hunda).

Vigtigt for Sommer er således ikke i så høj grad spørgsmålet: hvorfor afviger formerne 70-90 fra formerne 20-60, men snarere: hvorfor standsede indførelsen af tigjus ved "70". Dette sidste spørgsmål synes i høj grad berettiget, da, som Sommer (1950:56) selv anfører, denne tierbetegnelse har været på konstant fremmarsch i de germanske sprog, og specielt i ON

17. Szemerényi (1960:30):

But since Germanic inherited the IE type of decads in -hund (or sim., from IE -kont-), the meaning of which must always have been quite clear to the speakers, there is no need to assume a "reinterpretation".

har bemægtiget sig hele talrækken¹⁸, mens den har gjort holdt ved "70" i got., OE, OS og OHT. At ON har gennemført den nye titalsform i hele systemet, er resultat af et ønske om større tydelighed i talrækken. Sommer (1950:56) mener nemlig, at de sproglige bestræbelser altid vil gå i retning af en tydelig opdeling i mindre enheder, specielt med hensyn til de højere tal. Hvis man går ud fra germansk "20", vil man se, at dette tal samt de følgende op til "60" i deres grundbestanddele ikke opviser spor af formal lighed med tallene 2-6. Derimod er "7", "9", "10" og "70", "90", "100" alle kendetegnet ved den fælles germanske stamformsendelse -un, en form, der for tiernes vedkommende førte til endelsen -tēhund. Samtidig er det første led i disse betegnelser identisk med entallet, mens førsteledet i rækken 20-60 ikke havde nogen lighed med det oprindelige ental. Af samme grund var gruppen 70-90, der dannede en stærkt afgrænset enhed på grund af -tēhund-elementet, i stand til at afvise det nye tigjus-system mere effektivt end de lavere dekadeformer.

De nyere teoriens virkninger på håndbøgerne.

I det følgende afsnit vil det blive undersøgt, i hvilket omfang de behandlede nyere teorier har vundet indpas i de senere års grammatiske og sproghistoriske håndbøger. Til dette formål er der anvendt en række tilfældigt udvalgte værker; der ligger således ikke nogen form for systematik bag udvælgelsen

18. Se appendiks.

af disse, ej heller gør de krav på at være repræsentative for receptionen af de behandlede teorier. Rækkefølgen af værkerne er alfabetisk.

Braune/Ebbinghaus, Gotische Grammatik, 1961, fastslår (1961:88), at tallene på -tēhund er substantiver, som oftest indeklinable, samt at de skal opfattes som singulariske. Derfor tilslutter man sig den opfattelse, at sibuntēhund skal opdeles sibuntē-hund, idet det betyder "Dekade von Siebenern". Der ses altså en tydelig stillingtagen til fordel for opdelingen sibuntē-hund, uden at der dog gøres rede for den nyere forskning og problemerne omkring opdelingen; læseren informeres ikke om eventuelle andre muligheder.

Braune/Eggers, Althochdeutsche Grammatik, 1975, henviser som en af de få til Szemerényi, uden at det imidlertid synes at få indflydelse på behandlingen af talordene. Man opdeler ganske vist i grupperne 20-60/ 70-90 (1975:232ff), men forklarer det udelukkende på grundlag af de to gruppers forskelligartede udseende. For gruppen 20-60 anføres opdelingen "encifret tal + got.⁺ tigus (OHT -zug)", mens der for 70-90 ikke gøres rede for de got. former, endsige for deres opdeling. Der tages således ikke stilling til den nyere forskningslitteratur.

Richard v.Kienle, Historische Laut-und Formenlehre des Deutschen, 1969, tager heller ikke entydigt stilling, men behandler imidlertid de to mest gængse muligheder for opdeling af sibuntēhund, nemlig sibun-tēhund og sibuntē-hund og refererer hermed til en tidlig udgave af Krauses Handbuch des Gotischen (se nedenfor) samt til Sommer. Dog nøjes han med disse korte referater, fastholder imidlertid (1969:231ff), at de gotiske former repræsenterer et uafklaret spørgsmål.

Også Krahe, Germanische Sprachwissenschaft, 1969, gør

grundigt rede for de got. former i begge talrækker. Ligeledes onregner han fortolkningsmulighederne sibuntē-hund, sibun-tēhund, sibunt-ē-hund, men mener, at det er vanskeligt at forklare disse former til bunds. Han refererer både til Sommer og Rosenfeld, nævner imidlertid ikke Szemerényi, og hans endelige stilling er uafklaret (1969:91ff).

Den udgave af Krauses Handbuch des Gotischen, som v.Kienle refererer til, er 1953-udgaven. Heri mener Krause, at det er muligt at skelne mellem 3 talsystemer blandt de germanske talord, nemlig titalsystemet, det babylonisk-assyriske tolvtalesystem samt et primitivt dualtalsystem.

Med "70" begynder en ny tællemåde til forskel fra talrækken 20-60. Krause (1953:177) opdeler her sibun-tēhund, hvor han i lighed med J. Schmidt ser -tēhund som en aflydsvariant til tafhun (forlængelsestrin).

I tredje-udgaven af samme bog fra 1968 har Krauses imidlertid ændret holdning. Ganske vist fastholder han stadig, at det er muligt at skelne tre talsystemer blandt de germanske talord - dog stadig uden at gøre fyldestgørende rede derfor. Vigtigere er det dog, at afsnittet om "70" i denne udgave er kortet betragteligt ned; Krauses nøjes nu med at fastslå den kendsgerning, at med "70" begynder en ny tælleform.

Imidlertid gøres der i en note (1968:188) kort rede for -tēhund-dannelserne. Han beskriver striden om talordenes opdeling, idet han tager udgangspunkt i tafhuntēhund. En sammenligning af got. med OE og OS taler ifølge Krause for en opdeling i tafhuntē-hund, som han fortolker "Der Zehner Dekade". Han mener samtidig, at elementet hund eventuelt kan føres tilbage til IE ⁺(d)knto-.

Krause tager således i tredje-udgaven tøvende parti for

omdelingen tafhuntē-hund, mens han 1953 med udgangspunkt i formen for "7o" går ind for en udlægning af formen i sibun-tēhund.

Rent umiddelbart synes de nyeste teoriers indflydelse på håndbøgerne at være minimal, idet det er et gennemgående træk for de her omtalte værker, at man enten tager meget tøvende stilling til forskningslitteraturen eller nøjes med at redegøre for talsystemets opbygning, altså undlader at tage stilling. Kun et enkelt værk bekender sig helt entydigt til et enkelt tolkningsforsøg, nemlig Braune/Ebbinghaus, Gotische Grammatik. Krauses stillingtagen må betegnes som tøvende, al den stund han mener, at en sammenligning mellem got. og OS/OE "taler mere for" formen tafhuntē-hund end for tafhun-tēhund.

Sammenfatning.

I årene mellem 1950 og 1960 blev der fremsat flere interessante teorier om de omdiskuterede germanske kardinaltal, blandt andre leverede F. Sommer, H.-Fr. Rosenfeld og O. Szemerényi værdifulde bidrag til debatten.

Metodisk set er der væsentlig forskel på teorierne. Rosenfeld går oftest, med undtagelse af udviklingen af de germanske ordenstal, ind for ydre påvirkning af de germanske former. Til forklaring af disse søger han som regel parallellformer i andre IE sprog, for eksempel i græsk, latin, italisk og balto-slavisk. Szemerényi og Sommer derimod går i brechen for indresproglig udvikling som årsag til forandringer i talsystemet, og især førstnævnte baserer sine teorier på indre semantisk eller fonologisk påvirkning.

Denne metodeforskæl har selvsagt stor betydning for de enkelte teorier.

Rosenfeld mener at kunne påvise, at der er en sammenhæng mellem de germanske kardinaltalformer 70-90 og de gamle IE talbetegnelser. For tallene 70-90 har efter hans opfattelse både gr., lat., kelt. og germansk benyttet sig af en talbetegnelse, der bestod af et fem. talkollektiv i sing., hvis forreste led var et encifret tal. Det var samtidig kendetegnende for disse sprog, at talkollektivet var tilknyttet et ordenstal, en opfattelse, som både Sommer og Szemerényi kritiserer. Rosenfeld mener imidlertid, at man på et tidligt tidspunkt på germansk har dannet alle tiere med dette talkollektiv, IE ⁺kmt-. Denne enhed i talsystemet har dog ikke kunnet opretholdes, idet der efter indflydelsen af Verners Lov skete et lydligt sammenfald mellem gruppen 30-60 og talrækken 300-600, der opstod ifølge Rosenfeld homonymi mellem "3-6 tiere" og "3-6 hundreder". I stedet for IE ⁺kmt- begyndte man at bruge IE ⁺dekm, med foranstillet pluralisk ental for tierbetegnelserne 20-60, en ændring, der skete efter balto-slavisk forbillede, idet man også dér havde haft problemer med sammenfald i tier- og hundrederbetegnelserne. Til støtte for teorien om balto-slavisk indflydelse på den germanske dekadedannelse anfører Rosenfeld, at flere germanske ord, for eksempel "Roggen" er balto-slaviske låneord.

Szemerényi afviser som nævnt enhver form for ydre påvirkning af de germanske former og især imødegår han Rosenfelds påstand om, at der på IE har eksisteret to former for talbetegnelser ved siden af hinanden. Ligeledes vender han sig i lighed med Sommer imod den opfattelse, at skellet mellem 20-60 og 70-90 skulle have sin rod i, at dekadebetegnelserne for 70-90 var forbundet med ordenstal.

Han afviser således både balto-slavisk og enhver anden form for ydre påvirkning af de germanske former, arbejder derimod med de muligheder, der er til stede i det germanske sprog selv. Således mener han, at der primært sker en analogisk udbredelse af elementer i talsystemet, for eksempel vil der ske en fonologisk påvirkning af "70", ⁺seftunhund, idet de omkringliggende tiere er opbygget på en måde, der afviger fra formen i "70", nemlig "entalsbetegnelse + lang vokal + hund". Da tendensen i talsystemet går i retning af enhed, er det naturligt at antage en ændring af "70", således at denne form også tilføjes en lang vokal ē. Udviklingen ⁺sefuntēhund til det gotiske sibuntēhund er resultat af en metatese, altså igen en fonologisk udvikling, der sker for at opnå ensartethed i systemet.

Ifølge Szemerényi bliver det imidlertid nødvendigt at indføre et nyt system for tallene 20-60, fordi der ved bibeholdelse af -tehund ville opstå problemer ved "50" og "60", da første led ville falde sammen med ordenstallene for "5" og "6". Samtidig er der et stærkt pres i retning af at gøre systemet 20-60 bøjeligt i lighed med talrækken 1-19.

Også Sommer går ud fra, at utydeligheder i talsystemet virker forstyrrende, hvorfor udviklingen vil gå i retning af udryddelse af sådanne utydeligheder. Således er systemet 20-60 opstået, da til eksempel "20" på et tidspunkt ikke længere kunne gengive det oprindelige indhold: "to tiere" tydeligt nok, derfor indføres en mere entydig form, der senere får udbredelse i hele systemet 20-60. Også i de ældre former 70-90 opstår problemer med entydigheden, idet hund bruges både om dekadehundredet og det germanske storhundrede. Derfor indføres det nye ⁺teyuntōn xundān, hvis sidste led ⁺xundān har en lydlig

lighed med dekadebetegnelsen -xunda i de gamle tierbetegnelser 70-90. Dette fører til analogidannelser nedad i titalsystemet, senere gøres +xundan til en selvstændig dekadebetegnelse.

Det ses således, at Sommer i lighed med Szemerényi arbejder med muligheden for analogidannelser, omend ikke i så høj grad som denne. Imidlertid synes det ikke som om, de senere års sproghistoriske håndbøger har været opmærksomme på denne nærliggende mulighed for at operere med sprogets egne muligheder, fremfor at søge efter paralleller udenfor sprogområdets grænser. Under alle omstændigheder er denne synsvinkel ikke blevet vurderet ganske efter fortjeneste.

Appendiks. De germanske kardinaltal fra 20-120. (+)

1) Tallene 20-60

	got.	ON	OHT
"20"	<u>twai tigjus</u>	<u>tuttugu</u>	<u>zweinzug</u>
"30"	(gen. <u>prijē</u> <u>tigiwē</u>) ⁺ <u>preis tigjus</u>	<u>prīr tiger</u>	<u>drīzzug</u>
"40"	<u>fidwōr tigjus</u>	<u>fiōrer tiger</u>	<u>fiorzug</u>
"50"	<u>fimf tigjus</u>	<u>fimtigi</u>	<u>finzug</u>
"60"	<u>sahs tigjus</u>	<u>sextigi</u>	<u>sehszug</u>
	OE	OS	
"20"	<u>twēntig</u>	<u>twēntig</u>	
"30"	<u>prītig</u>	<u>thrītig</u>	
"40"	<u>fēowertig</u>	<u>fiortig</u>	
"50"	<u>fīftig</u>	<u>fīftig</u>	
"60"	<u>sixtig</u>	<u>secstic</u>	

(+) Efter Krahe (1969:91-92).

2) Tallene 70-120:

	got.	ON	CHT
"70"	<u>sibuntēhund</u>	<u>siau tiger</u>	<u>sibunzo</u>
"80"	<u>ahtautēhund</u>	<u>āta tiger</u>	<u>ahtozo</u>
"90"	<u>niuntēhund</u>	<u>nīo tiger</u>	-
"100"	<u>taīhuntēhund</u>	<u>tīo tiger</u>	<u>zehanzo</u>
"110"	-	<u>ellefo tiger</u>	-
"120"	-	<u>hundrap</u>	-
	OE	OS	
"70"	<u>hundseofontig</u>	<u>antsibunta</u>	
"80"	<u>hundeatig</u>	<u>antahtoda</u>	
"90"	<u>hundnigontig</u>	<u>nigonda</u>	
"100"	<u>hundtēontig</u>	<u>hund</u>	
"110"	<u>hundendleofantig</u>	-	
"120"	<u>hundtwelftig</u>	-	

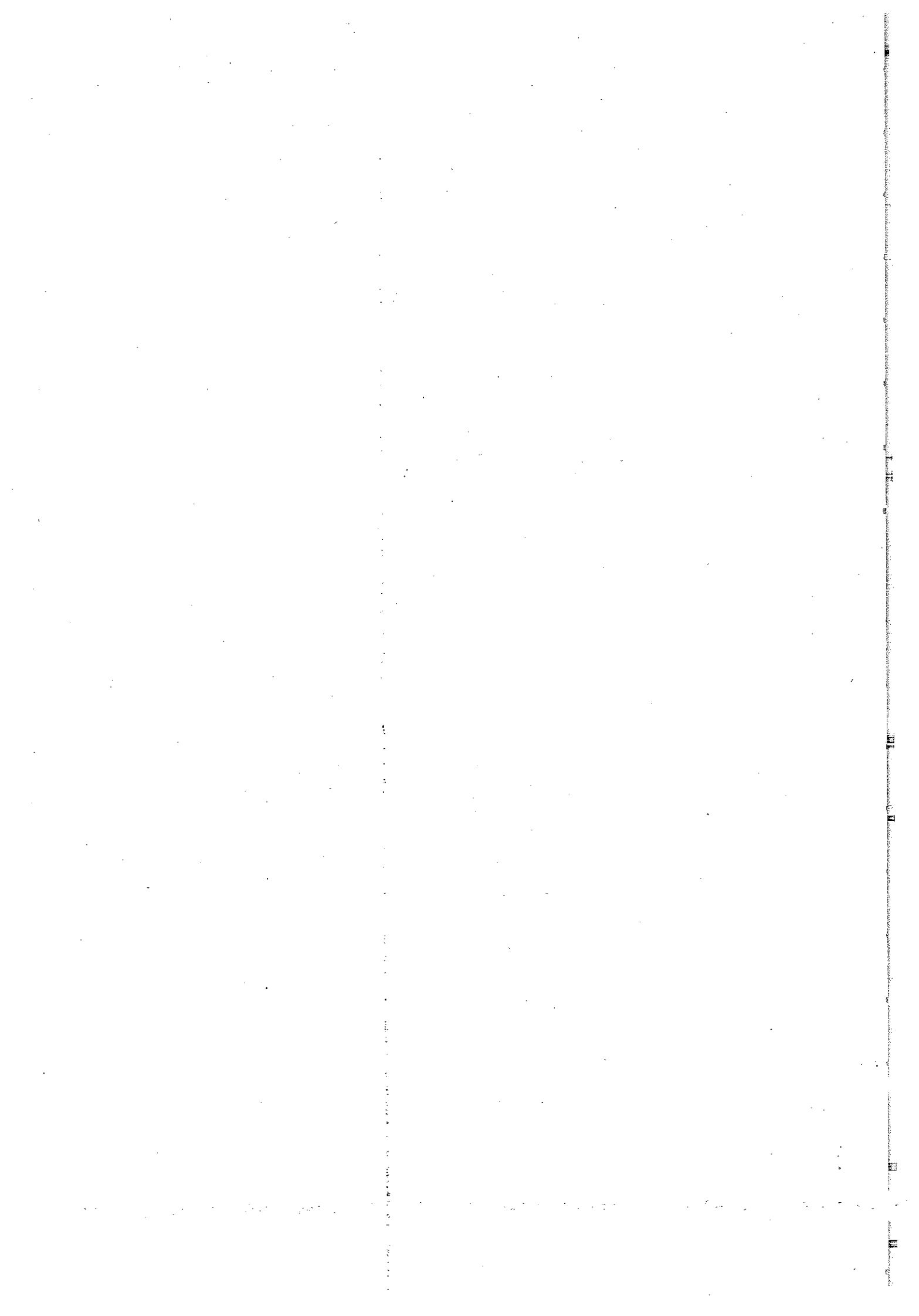
Forkortelser.

abl.	- ablativ	præp.	- præsens
akk.	- akkusativ	sg./sing.	- singularis
Ae.	- Altenglisch	skr.	- sanskrit
Ahd.	- Althochdeutsch	stam.	- stamme(r)
As.	- Altsächsisch	sv.	- svag(t)
dat.	- dativ	tok.	- tokharisk
fem.	- femininum	trak.	- trakisk
gen.	- genitiv		
got.	- gotisk		
gr.	- græsk		
Idg.	- Indogermanisch		
IE	- indoeuropæisk		
instr.	- instrumentalis		
kelt.	- keltisk		
lat.	- latin		
lit.	- litauisk		
mask.	- maskulinum		
neutr.	- neutrum		
nom.	- nominativ		
OE	- oldengelsk		
OHT	- oldhøjtysk		
OInd.	- oldindisk		
OIsl.	- oldislandsk		
ON	- oldnordisk		
pl./plur.	- pluralis		
part.	- participium		

Bibliografi.

- Braune, W./H. Eggers. Althochdeutsche Grammatik. 13. Auflage. Tübingen, 1975.
- Braune, W./E. Ebbinghaus. Gotische Grammatik. 16. Auflage. Tübingen, 1961.
- Brugmann, K. Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, II, 2. Straßburg, 1911.
- Frings, Th. "Ingwäonisches in den Bezeichnungen der Zehnerzahlen." I: Fryske Studzjes, oanbean oan Prof. Dr. J. H. Brouwer. Assen, 1960, p. 7-39.
- Grimm, J. Deutsche Grammatik, I. 2. Auflage. Göttingen, 1822.
- Hirt, H. Handbuch des Urgermanischen. Heidelberg, 1932.
- Kienle, R. v. Historische Laut- und Formenlehre des Deutschen. Tübingen, 1969.
- Krahe, H. Germanische Sprachwissenschaft, II, Formenlehre. 7. Auflage. Berlin, 1969.
- Krause, W. Handbuch des Gotischen. 2. Auflage. München, 1953.
- Krause, W. Handbuch des Gotischen. 3. Auflage. München, 1968.
- Kück, E. Ein gotisch-westgermanisches Zahlenproblem. Friedenau, 1912.
- Meisen, K. Altdeutsche Grammatik, II. 2. Aufl. Stuttgart, 1968.
- Nielsen, H. F. De germanske sprog. Baggrund og gruppering. Odense, 1979.
- Rosenfeld, H.-Fr. "Die germanischen Zahlen von 70-90 und die Entwicklung des Aufbaus der germanischen Zahlwörter." I: Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, Nr. 3, Jg. 6, 1956/57, p. 171-215.

- Rosenfeld, H.-Fr. "Zur sprachlichen Gliederung des Germanischen. Eine Untersuchung anlässlich von: Ernst Schwarz, Goten, Nordgermanen, Angelsachsen. Studien zur Ausgliederung der germanischen Sprachen." I: Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft, 8, 1954, p.365-389.
- Scherer, W. Zur Geschichte der deutschen Sprache. Berlin, 1868. 2. Auflage, 1878.
- Schmidt, J. Die Urheimat der Indogermanen und das europäische Zahlensystem. Berlin, 1890.
- Schwarz, E. Goten, Nordgermanen, Angelsachsen. Bern-München, 1951.
- Sommer, F. "Zum Zahlwort." I: Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften, Jg. 1950, H.7. Philosophisch-historische Klasse. München, 1951, p.7-100.
- Szemerényi, O. Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft. Darmstadt, 1970.
- Szemerényi, O. Studies in the Indo-European System of Numerals. Heidelberg, 1960.

Kirsten Jonasson / Solveig Gaarsmand

Verners lov.

Indledning.

Vores formål med emnet "Verners lov" er at give et indtryk af, hvordan forskere i tidens løb har forholdt sig hertil. Forudsætningen for at undersøge dette må være, at vi først og fremmest redegør for, hvordan Verner kommer frem til sin lov. Dette behandler vi derfor som det første punkt ret udførligt.

Derefter ser vi på nogle af Verners forgængere, idet vi vil undersøge, om de har været opmærksomme på nogen forhold, som er i overensstemmelse med Verners lov. Som repræsentanter for forgængerne har vi valgt Rask, Grimm og Scherer, førstnævnte, fordi han erkender lydforskydningen, Grimm som den, der sætter de enkelte forskydninger i en vis sammenhæng og Scherer, fordi han i den udgave af "Zur Geschichte der deutschen Sprache", der udkom i 1868, gør et forsøg på at forklare de vekslende former, han havde erkendt, som Verner opponerer imod.

Streitberg, finder vi, er betydningsfuld, fordi han, som Verner, er junggrammatiker, og fordi han må betragtes som den forsker, der med sin inddeling af lydforskydningen i akter systematiserede og populariserede den.

Hammerich og Hirt er vanskelige at placere i nogen bestemt tradition, men da disse to forskere gør nogle ganske interessante overvejelser angående enkelte punkter ved Verners lov, mener vi, de bør omtales.

I det 20. århundrede har strukturel lingvistik været frem-

herskende; denne retning mener, at lingvistikkenes opgave er at klarlægge de sproglige fænomeners indbyrdes sammenhæng som dele af et system, det vil sige et helhedsbillede og ikke som i traditionel sprogvidenskab at koncentrere sig om ændringer af enkeltfænomener. Som eksempler på strukturalisterne har vi valgt Fourquet og Penzl, idet de har betydning for den nyere forskning. Også de yngre forskere Bennett, D'Alquen og van Coetsem er præget af denne retning. Det må dog tilføjes, at de forskellige strukturalistiske retninger indbyrdes opviser så store forskelle i deres opfattelse, at vi finder det mest relevant at behandle de enkelte forskere for sig.

Til allersidst vil vi meget kort omtale Robert D. King, idet han på et punkt inden for spørgsmålet om det kronologiske forløb indtager noget af et særstandpunkt.

Karl Verner.

Man kan dele Verners afhandling op i tre hovedafsnit:

- I. Påvisning af differentieringen.
- II. Udledning af årsagen til differentieringen og formuleringen af selve reglen ("Verners lov").
- III. Efterprøvning af den deducerede regel.

I. Påvisning af differentieringen:

Verner starter med at gøre opmærksom på, at alle de såkaldte undtagelser fra den regelmæssige lydforskydning af idg. p-t-k til germansk f-p-X har det tilfælles, at de kun forekommer i indlyd og da kun i stemte omgivelser. Under disse forhold optræder altså i stedet *b-d-g.¹ Verner gør desuden opmærksom på en

vigtig ting, som hidtil ikke har kunnet forklares, nemlig at nøjagtig det samme gør sig gældende for forholdet i anvendelsen af s og z(r) (fra indogermansk s). Til dette leverer han et ret omfattende eksempelmateriale både på regelmæssig og såkaldt uregelmæssig forskydning:

a) Eksempler med orddannelser, der har forskellig rod:

Idg. p: altind. napāt-, germ. nefan-

altind. saptan, germ. seban, got. sibun

Idg. t: altind. katara-, germ. hvapara, got. hvapar

altind. trtiya, germ., got. bridjan

Idg. k: altind. kark, germ., got. hlahjan

lit. sak-ýti, germ. sagjan

Idg. s: altind. nasa, germ. nasa

lit. ausi-s, germ. auzan, as. ōra

b) Eksempler med orddannelser, der har samme rod:

Idg. p: got. af-lif-nan over for got. laiba-²

Idg. t: lat. satur, got. sopa- over for germ., got. sada-

Idg. k: altind. daçan, germ. tehan, got. taihun over for
germ. tegu-, got. tigu-

c) Som en tredje eksempeltype anfører han problemet med de tre slægtsskabsnavne broder, moder og fader: På idg. er de tre dannet på samme måde: bhrātar, mātar, patar, men på germansk

1. Egt. ḫ-d-g (stemt spirant), som senere forskydes til b-d-g (stemt klusil), men Verner skriver gennemgående b-d-g. Samtidig skal gøres opmærksom på, at vi går ud fra, at det er en trykfejl, når der står:

...so dass die einen ableitungen im germanischen wurzelhafte tonlose fricativa, die andern wurzelhafte tonlose explosiva aufweisen. (Verner 1877:100)

Han må da mene stemte og ikke ustemte "eksplosiva", hvilket eksempelmaterialet da også viser.

2. Verner gør opmærksom på, at det er svært at finde eksempler på differentieringen mellem f og p, da de på grund af sekundære lydbevægelser ofte er blevet til én lyd. (Verner 1877:101)

er de blevet til på den ene side brohar med regelmæssig forskydning af t til þ og på den anden side móðar og fadar med "uregelmæssig" forskydning af t til d.¹

Verner går derefter over til at behandle et mere begrænset område, hvor den samme differentiering mellem ustemte og stemte spiranter finder sted, nemlig inden for visse verbers konjugation. Ved sine undersøgelser har Verner nemlig fundet ud af, at fordelingen af f-p-X-s over for b-d-g-z i konjugationen udviser en høj grad af regelmæssighed, således at det er begrundet at antage, at der ligger en vis lovmæssighed til grund for denne fordeling: De ustemte spiranter optræder i alle præsensformerne såvel som i singularis af præteritum indikativ, hvorimod de stemte findes i alle øvrige verbalformer:

Eks.: a) verber, hvis rod på idg. ender på k, på germ. på h eller g:

as. tiohan, toh, tugun, togan

oht. ziohan, zōh, zugun, zogan

(sammenlign nht. ziehen over for gezogen)

b) verber, hvis rod på idg. ender på t, på germ. på þ eller d: þ og d blev senere forskudt til henholdsvis d og t (den højtyske lydforskydning), og Verner giver kun eksempler, hvor denne forskydning har fundet sted.

oht. snidan, sneid, snitum, snitan

(sammenlign nht. schneiden over for geschnitten)

1. At b-d-g ikke er opstået ved en direkte forskydning af p-t-k, men snarest må anses for en videreudvikling af f-p-X, redogør Verner også for i sin afhandling. (Verner 1877:101-102)

c) verber, hvis rod på idg. ender på s, på germ. på s eller z:

as. kiosan, cōs, curum, coran.

Da differentieringen inden for verbernes konjugation er påviselig inden for de fleste germanske sprog, konkluderer Verner, at den må have været til stede allerede i det germanske grund-sprog (Verner 1877:108).

Gotisk, der ud fra en sammenlignende sprogvidenskabelig betragtning er et vigtigt sprog, synes helt at have unddraget sig denne differentiering inden for verbernes konjugation, idet man der konsekvent har den ustemte spirant også i de verbalformer, hvor de andre germanske sprog opviser den stemte spirant.

Eks.: got. tiuhan, tau, tauhan, tauhan.

Dette kunne naturligvis se ud til at forkaste Verners formodning om, at differentieringen har fundet sted allerede inden, det germanske blev delt op i enkeltdialekter. Men det er nok kun tilsyneladende. Verner hævder i hvert fald, at det gotiske må have kendt til differentieringen, og opfatter i stedet denne tilsyneladende undtagelse som et udtryk for det gotiske sprogs tendens til uniformering, hvilket også giver sig udslag på andre områder i sproget. (I dette tilfælde drejer det sig om, at rodkonsonanten fra præsensformerne er trængt ind i de øvrige verbalformer på grund af den hyppigere brug af førstnævnte.) Til støtte for Verners antagelse taler den kendsgerning, at gotisk jo inden for orddannelsesområdet nok kender til differentieringsfænomenet på linie med de øvrige germanske sprog. Desuden har man senere fundet eksempler på verbalformer, der har den stemte spirant, hvor den kunne ventes. Det drejer sig om a) vb. filhan over for adj. (egentlig part. pret.) fulains og b) aik (1. person

sing. præs.) over for aigum (1. person pl. præst.)

Da Verner altså anser det for givet, at differentieringsfænomenet både inden for orddannelse og verbernes konjugation har deres oprindelse i samme periode, slutter han derudfra, at det må være den samme form for lydbevægelse, der har fundet sted inden for de to områder. Følgelig må man kunne finde en fælles forklaring på fænomenet.

II. Udledning af årsagen til differentieringen og udformning af selve reglen:

På grundlag af den regelmæssighed, hvormed differentieringen optræder i verbernes konjugation, drager Verner den slutning, at årsagerne til den må findes i fonetiske forhold (Verner 1877: 109). For at finde dette må man tage forholdet mellem tidspunktet for selve lydforskydningen og for det, der sætter differentieringen i gang, i betragtning.

Differentieringen er kun blevet påvist inden for det germanske sprogområde og må følgelig være indtrådt efter den germanske lydforskydning, der jo adskilte germansk fra de øvrige indogermanske sprog. Men den faktor, der får differentieringen til at indtræde, må naturligvis være ældre end selve differentieringen. Verner antager da (hvad der naturligvis viser sig at være rigtigt), at denne faktor, som han kalder den "differentierende motor" er at finde allerede på det indogermanske sprogtrin.

Til hjælp ved udledningen af denne "motor" egner de germanske stærke verber sig fortrinligt, da man kan følge disses hovedformer helt tilbage til det idg. grundprog.

Efter udelukkelsesmetoden når Verner frem til, at årsagen til differentieringen på germansk er at finde i det varierende idg. tryk, hvilket bekræftes ved en sammenligning mellem de germanske og de oldindiske verbalformer. Herved viser det sig nemlig, at hvor der på oldindisk er tryk på stammestavelsen, optræder på germansk de ustemte spiranter i stammeudlyd, hvorimod vi på germansk har de stemte spiranter i stammeudlyd, når trykket på oldindisk lå på verbets endelse.

Det varierende tryk var dog ikke i sig selv årsagen til differentieringen, men nærmere forudsætningen for den. Den egentlige årsag var derimod ændringen af denne accents væsen, nemlig overgangen fra idg. kromatisk accent til ekspiratorisk på urgermansk. Følgen af denne ændring var, at mens spiranterne i de ubetonede stavelser blev assimileret af deres stemte omgivelser, så hindredes spiranterne i de betonedede stavelser på grund af den ekspiratoriske accent i dette, og de forblev ustemte. Herved opstod der altså en vekslen mellem stemt og ustemt spirant.

III. Efterprøvning af den deducerede regel:

Til dette afsnit vil vi indskrænke os til at bemærke, at Karl Verner her beviser sin regels gyldighed ved at gennemgå en lang række eksempler med differentiering. Disse kan deles op i to hovedgrupper:

- 1) Hvor stammekonsonanten står i ord uden for verbernes konjugation.
- 2) Endelser
 - a) Flexionsendelser
 - b) Derivationsendelser

Resultatet af Verners opdagelse er altså, at man nu har fundet en forklaring på forekomsten af de stemte spiranter b-d-g-z, hvor man efter den germanske lydfor skydning ville vente de ustemte spiranter f-p-X-s, og at dette må betragtes som en naturlig følge af de fonetiske ændringer, der sker ved overgangen fra kromatisk til ekspiratorisk accent på germansk.

Vi vil nu gå over til at se på, hvordan andre sprogforskere forholder sig til Verners lov.

Rasmus Rask og Jacob Grimm.

Selv om Rasmus Rask og Jacob Grimm naturligvis ikke direkte kan tage stilling til Verners lov, eftersom den først blev opdaget, efter de havde skrevet deres bøger, synes vi alligevel, det kunne være ganske interessant at undersøge, hvordan disse to behandlede det, som på daværende tidspunkt måtte tage sig ud som undtagelser fra den germanske lydfor skydning.

Jacob Grimm betragtes som den egentlige opdager af den germanske lydfor skydning, idet det, som Streitberg skriver, var ham, der fandt den sammenfattende formel for den måde, de enkelte lyd blev forskudt på:

Der eigentliche Entdecker der Lautverschiebung ist Jacob Grimm; denn er hat die alle Einzelerscheinungen zusammenfassende Formel gefunden. (Streitberg 1896:103)

men det må ikke glemmes, at det faktisk var den danske sprogforsker Rasmus Rask, der bl.a. ud fra visse "overgange" i lydene de enkelte sprog imellem som den første påviste forbindelsen mellem de klassiske og de germanske sprog. Dette skete i afhandlingen Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse (1818).

Vi må nok erkende, at det er meget lidt, Rask siger både om det, der senere blev erkendt som den germanske lydfor- skydning, og om de lydlige forandringer, der sker ved Verners lov. Med hensyn til hans behandling af de lyd, der hører til den germanske lydfor- skydning, er det nok værd at lægge mærke til for- muleringen:

Af de stumme Bogstaver bliver især for (understreget af os) i ordene:
 π til f
 τ til þ
 χ til X osv. (Rask, 1818:169)

Rask har altså mest fæstnet sig ved forskydningen i for- lyd. At der også ofte sker en forskydning i indlyd er han dog også klar over. I den forbindelse har han ligeledes lagt mær- ke til den forskydning, der sker som følge af Verners lov:

Men ofte forandres de ogsaa paa andre Maader, f. Eks. i Midten og efter en Selvlyd bliver k til g, saasom macer (læs maker), mager, ac og, taceo isl. þegi, og t til d, saasom: pater, fadir, frater, bródir o. desl. (Rask 1818 :170)

Grimm kan ikke siges at have været særlig opmærksom på uregelmæssigheder, der kunne føre frem til opdagelsen af Ver- ners lov. Dog kommer han i behandlingen af angelsächsisk d ind på, at den stemte klusil d og den aspirerede dh¹⁾ veksler i ind- og udlyd (Grimm 1870:210). Som eksempler nævner han vur-

1. Ved aspireret dh forstår Grimm den ustemte spirant þ. Vi gør i den forbindelse opmærksom på, at Grimm ved aspireret forstår to forskellige lydklasser, nemlig a) idg. st. asp. klusiler og b) germ. ust. spiranter (jvf. Streitberg 1896 :104)

don, vorden overfor vëordhan, vëardh. Der er her tale om grammatisk veksler, idet d veksler med dh i ord med samme stamme.

Videre siger Grimm:

Nach vocalen pflegt sich dh gleichfalls oft in die med. d zu ändern, wie die vergleichung der übrigen mundarten ergibt; eine feste regel darüber lässt sich nicht aufstellen. Rask bemerkt p. 67, 68, 71 dass cvëdhan, cvädh, snïdhan, snâdh, mïdhan, mâdh, sëodhan, seädh, im pl. praet. und part. d annehmen: cvædon, gecvëden, snïdon, sniden, sudon, soden, welches sich der unter a) bemerkten anomalie vurdon, vorden anschliesst. Der Gote bleibt statt solches Wechsels dem p in diesen wörtern durchgängig treu. (Grimm 1870:211)

Grimm giver i citatet en række eksempler - med henvisning til Rask - på grammatisk veksler og betoner til slut, at gotisk ikke har grammatisk veksler, men bevarer p. Han påviser således, at gotisk indtager en særstilling.

Wilhelm Scherer.

I sin bog "Zur Geschichte der deutschen Sprache" kommer Scherer ind på undtagelsen fra den germanske lydforskydning. Han gør rede for den viden, man på hans tid havde fra forskere som Herm. Grassmann og C. Lottner om fænomenet, nemlig at idg. ustemte klusiler kunne forskydes til medier¹ i stedet for til ustemte spiranter, og at uregelmæssigheden forekommer - hvilket blev betragtet som det regelmæssige - mellem vokaler i forbindelse med likvider.

Scherer erkender dette skifte i stemtheden ved at p veksler med gotisk f - som eksempel nævner han højtysk ëbur over-

1. Ved medier forstås lyd, der i oldhøjtyske tekster optræder som stemte klusiler og er forskudt fra stemte spiranter. Ved tenues forstås ustemte klusiler.

for ags. eofor (Scherer 1868:70) - og g med gotisk h - f.eks i højtysk swiger, jungiro overfor gotisk svaihro, juhiza (Scherer 1868:70). Scherer kan naturligvis ikke sætte denne veksel i forbindelse med den senere konstaterede Verners lov, men begrunder den i stedet med assimilation. Derimod formår han ikke helt at sætte skiftet mellem germ. s og z, ahd. s og r, og germ. p og č, ahd. d og t ind i rette sammenhæng.

Scherers undersøgelser resulterer i følgende teori:

Ich nehme nun an, dass sämtliche unregelmässig verschobenen Tenues zuerst regelmässig in tonlose Spiranten verschoben wurden, dass diese namentlich in häufiger gebrauchten Wörtern (wie fadar, modar) unter dem Einfluss der umgebenden tönenden Elemente ebenfalls mit Stimmtone hervorgebracht wurden und dann bei dem Eintritt des dritten Verschiebungsactes die Richtung aller übrigen Spiranten, resp. tönenden Affricaten¹ nahmen. (Scherer 1868:82)

Han mener ligesom Verner og Streitberg, at alle de idg. ustemte klusiler først er gået over i ustemte spiranter, dernæst har de, der stod i stemte omgivelser, fået stemthed.

Det, som Scherer ikke har gennemskuet, er årsagen til undertagelsen, idet han påstår, at denne havde noget at gøre med frekvensen i brugen af det ord, lyden forekom i. Det måtte Verner naturligvis opponere imod, da han gjorde sin opdagelse med hensyn til de idg. trykforholds indflydelse på stemtheden.² Ver-

1. Scherer mener ikke, at der er nogen væsentlig forskel på affrikater og spiranter. (Scherer 1868:83)

2. Efter at Verner havde påpeget Scherers fejlagtige forklaring på differentieringen, trak Scherer ufortrødent denne tilbage i en ny udgave af "Zur Geschichte der deutschen Sprache", der udkom i 1878: "Ich nehme nun an, dass sämtliche unregelmässig verschobenen Tenues zuerst in tonlose Spiranten verschoben wurden, dass diese (soweit nicht Accent unmittelbar hervorging - nach Verners Regel) unter dem Einflusse der umgebenden tönenden Elemente ebenfalls mit Stimmtone hervorgebracht wurden und dann bei dem Eintritt des dritten Verschiebungsactes die Richtung aller übrigen tönenden Spiranten, resp. tönenden Affricaten nahmen" (Rooth 1974:32). Af dette citat fremgår det, at Scherer tilsluttede sig indholdet af Verners lov.

ner siger følgende angående Scherers påstand:

Ich glaube, dass der geehrte verfasser nicht viel gewicht auf diesen erklärungsversuch gelegt haben will, und dass er ihn nur als eine denkbare möglichkeit mit in die feder fliessen liess. Eine durchmusterung des germanischen wortsatzes ist aber seiner annahme nicht günstig. Ist es wahrscheinlich, dass fadar und môdar häufiger in gebrauch gewesen sind als broþar? Kommt doch bei Ulfilas môdar gar nicht vor, sondern immer dafür aiþei, und fadar gebraucht er nur einmal, sonst aber atta, während sein broþar gar kein synonym neben sich hat. (Verner 1877:102 f.)

Han tilbageviser således i citatet meget skarpt Scherers tanke om, at stemheden skulle hænge sammen med, hvor hyppigt et ord blev anvendt, idet han påpeger, at ordene môdar og fadar ikke har været brugt ret meget, men har været erstattet af andre ord.

Wilhelm Streitberg.

Da Streitberg ser "Verners lov" som en fase i den germanske lyd-forskydning, giver vi en kort oversigt over hans faseinddeling af denne.

I sin artikel "Lautverschiebung und grammatischer Wechsel" forklarer Streitberg, hvordan rækkefølgen af de enkelte forskydninger i den germ. lydforskydning efter hans mening må have været. Han inddeler dem i følgende forskydningsfaser:

1. fase: idg. ustemte klusiler bliver til aspirerede ustemte klusiler.

2. fase: idg. aspirerede ustemte klusiler bliver til ustemte spiranter.

Streitberg deler 2. fase i A: forskydningen af de (jvf. 1. fase) nyopståede aspirerede ustemte klusiler og i B: forskydningen af

de gamle aspirerede ustemte klusiler.

A: idg. ustemte klusiler: p t k k^v
 germ. spiranter f p h h h_v h f
 (afhængig af de lydige omgivelser)

Som eksempler nævner han bl.a.:

idg. p > germ. f: ai. pásu; got. faihu, ahd. fehu

idg. t > germ. p: ai. bhrátar; got. brōpar, ahd. bruoder

idg. k > germ. h: lat. decem; got. taihun, ahd. zehan

idg. k > germ. h: lat. capío; got. hafjan, ahd. heffen

idg. k^v > germ. h_v: lat. quis; ahd. hwer

idg. k^v > germ. h: lat. collum, got./ahd. hals

idg. k^v > germ. f: ai. páuca; got./ahd. fimf

B: idg. asp. ust. klusiler: ph th kh kh^v
 germ. spiranter: f p h h_v

Som eksempler nævnes:

idg. ph > germ. f: ai. sphal-; ahd. fallan

idg. th > germ. p: ai. kvathati; got. hapo

idg. kh > germ. h: alban. kam (afkhabbmi); got. haban

3. fase: idg. asp. st. klusiler bliver til germ. st. spiranter.

idg. bh dh gh gh gh

urgerm. b d g g g^u

germ. b d g g gw

idg. bh > germ. b: ai. bharati; got. bairan, ahd. beran

idg. dh > germ. d: ai. madhyas; got. midjis

idg. gh > germ. g: ai. hasas; ahd. gans

idg. gh > germ. g: ai. stighnute; got. steigan

4. fase: idg. ust. klusiler og asp. ust. klusiler bliver til stemte spiranter og den idg. dentale spirant s bliver st. spirant via et mellemtrin med ust. spiranter på urgermansk.

idg.	p	t	k	k ^v	s
urgerm.	f	þ	h	h ^v	s
germ.	þ	ǣ	ʒ	ʒ ^w	z

Som eksempler nævnes:

idg. p > germ. þ : ai. saptá; got. ahd. sibun

idg. t > germ. ǣ : ai. pitár; got. fadar, ahd. fater
ai. mátár; ahd. muoter, ae. módor

idg. k > germ. ʒ : ai. anrás; got. halsagga

idg. s > germ. z : ai. snušá; ahd. snura
ai. másám; got. mimz

Denne forskydning, forklarer Streitberg, forekommer, når pågældende konsonant står i indlyd, og idg. ordaccent ikke hviler på umiddelbart forudgående vokal. Han betragter således Verners lov som en selvstændig fase i lydforskydningen. I tilknytning til 4. fase belyser han den såkaldte grammatiske veksels dels gennem verberne, nemlig i verbalflexionen, gennem forskellen i stærke verber overfor kausativer, og dels substantiver. Han forklarer først, hvad grammatisk veksels er på baggrund af bøjningen af et ai. verbum fra en præsensklasse, hvor accenten i perf. pl. lå på endelsen. Denne forskel i accentens placering afspejler sig i grammatisk veksels på ahd., idet ahd. i perf. sg. får ust. spirant som følge af, at accenten på idg. ligger på umiddelbart forudgående vokal, mens konsonanten i perf. pl. bliver stemt, fordi der ikke er accent på umiddelbart forudgående vokal f. eks.:

ai. l. p. sg. perf. didéša ahd. zēh

ai. l. p. pl. perf. didišimá ahd. zigum

I præsens og perf. sg. hvilede på idg. accenten på forudgående vokal, hvorfor ahd. får ust. spirant:

idg. l. sg. præs. déikō ; ahd. l. sg. præs. zīhu

idg. l. sg. perf. dedōika ; ahd. l. sg. perf. zēh

I idg. l. p. pl. perf. og i perf. part. hvilede accenten ikke på forudgående vokal, derfor har ahd. st. konsonant i disse former:

idg. l. pl. perf. dedik(ə)me ; ahd. l. pl. perf. zigum

idg. perf. part. dikonós ; ahd. gi-zigan

Han konkluderer således:

Es erklärt sich also der eigentümliche Wechsel zwischen stimmlosen und stimmhaften Konsonanten auf Grund des Vernerschen Gesetzes aus dem uridg. Wechsel des Wortakzents. (Streitberg 1896:127)

Han erklærer sig altså enig med Verner i, at vekslen mellem st. og ust. spiranter skyldes, at accenten ændrer karakter, og han erkender forbindelsen mellem grammatisk veksler og Verners lov.

5. fase: idg. st. klusiler bliver til ust. klusiler:

idg. st. klusiler:	b	d	g	
vorgerm. ust. klusiler	p	t	k	$\begin{array}{c} g^v \\ / \quad \backslash \\ q \quad k \end{array}$

(afhængig af lydlige omgivelser)

Denne forskydning har vi taget med for at vise, at der på dette punkt set ud fra følgende citat er uenighed mellem Verner og Streitberg:

Verlockend würde folgende weitere folgerung sein: Wurden

zu einer zeit alle tonlosen fricativae des germanischen unter umständen tönend, so mussten auch die tonlosen explosivae k, t, p unter gleichen umständen tönend (g, d, b) werden. Dies findet aber, wie bekannt, nicht statt. Daher ist - so könnte man folgern - die differenzierung in einer zeit vor sich gegangen, da die sprache diese laute in tönender nachbarschaft noch nicht kannte, d. h. bevor der letzte act der lautverschiebung, der übergang der idg. g, d, b zu k, t, p vor sich gegangen war. - Eine solche folgerung ist aber unzulässig. Das lateinische zeigt einen ganz ähnlichen übergang der urlateinischen aus idg. gh, dh, bh entstandenen h, p, f ..., die im inlaute bei tönender nachbarschaft selbst tönend werden. Das s folgt auch hier den andern tonlosen fricativae und wird weiter r. Die inlautenden c, t, p sind aber durchaus nicht von dieser lautbewegung afficiert worden. (Verner 1877:114).

Af dette citat fremgår det, at Verner ikke mener, at differentieringen nødvendigvis skulle være foregået før forskydningen af idg. b d g til germ. p t k. Han begrundet dette med, at de ust. spiranter f p h og s på urlat. godt kunne blive stemte i stemte omgivelser uden at dette fik konsekvenser for indlydene p t c. Det er dog et spørgsmål, om Streitberg har valgt rækkefølgen af faserne ud fra den overvejelse, Verner her forkaster.

Der kan imidlertid ingen tvivl herske, hvad angår enigheden mellem de to forskere om, at forskydningen af ust. klusiler til ust. spiranter foregår før differentieringen finder sted.

Hermann Hirt.

Selv om Hirt i starten af sin behandling af Verners lov hævder, at han i lighed med Saussure opfatter fænomenet på en anden måde, end man traditionelt gør, stemmer selve hans formulering af reglen for grammatisk væksel stort set overens med Verners egen (Verner 1877:114). Han udtrykker det således:

Der eigentliche Vorgang ist der, dass im Germanischen die stimmlosen Spiranten zwischen stimmhaften Lauten stimmhaft werden... Im Urgerm. unterbleibt dieses Stimmhaftwerden, wenn der idg. Ton unmittelbar vorausging. (Hirt 1931:90)

Alligevel kan der på forskellige områder i deres fremstillinger konstateres divergerende opfattelser. Vi har fundet frem til tre punkter, som vi vil omtale nærmere:

I. Tidsforholdet mellem den germanske lydforskydning, overgangen til ekspiratorisk accent og indtrædelsen af differentieringen.

II. Indførelsen af fast tryk på germansk.

III. Det gotiske sprogs forhold til differentieringen.

I. Tidsforholdet mellem den germanske lydforskydning, overgangen til ekspiratorisk accent og indtrædelsen af differentieringen:

Selv om det ikke er et punkt, han uddyber, fremgår det alligevel af Verners afhandling, at han mener, at den germ. lydforskydning er indtrådt inden overgangen fra idg. kromatisk accent til germ. ekspiratorisk (eller rettere kromatisk-ekspiratorisk) accent fandt sted. I hvert fald skriver han:

Erst nachdem sich das germanische von seinen nächsten verwandten, dem slavo-litauischen geschieden und sein sonderleben angefangen hatte, treffen wir den accent in seinem wesen etwas verändert; er war exspiratorisch geworden oder vielleicht, da er wohl dabei noch seinen chromatischen charakter behielt, chromatisch-exspiratorisch. (Verner 1877:128-129)

Hirt derimod mener, at det første, der sker ved overgangen fra idg. til urgerm., netop er dette skift i accentens væsen. Dette hænger sammen med, at Hirt ligefrem anser denne overgang som en forudsætning for forskydningen af de idg. ustemte klusiler til de germ. stemte spiranter, hvilket fremgår af afsnittet "Die Ursachen der Lautverschiebung":

Die Grundbedingung für die Verschiebung der idg. Tenues

zu Spiranten ist der Übergang des idg. musikalischen Akzents zum expiratorischen. (Hirt 1931:104)

Når han således mener, at overgangen til den ekspiratoriske accent var sket allerede inden (eller samtidig med) den germ. lydforskydning, kan man stille sig lidt undrende over for det faktum, at han sætter tidspunktet for indtrædelsen af differentieringen til at være senere end selve lydforskydningen. Hvis han har ret ville den såkaldte fysiologiske betingelse for differentieringen jo være til stede på dette tidspunkt. Under omtalen af Verners lov giver han også selv følgende forklaring på, hvorfor de ustemte spiranter forbliver ustemte, når trykket på idg. gik umiddelbart forud:

Im Urgerm. unterbleibt dieses Stimmhaftwerden, wenn der idg. Ton unmittelbar vorausging. Das ist durchaus verständlich. Der starke Nachdrucksakzent verbrauchte so viel Luftstrom, dass die stimmlosen Spiranten eben nicht stimmhaft werden konnten. (Hirt 1931:90)

Men af afsnittet "Die Zeit der Lautverschiebung" fremgår det, at han anser differentieringen for at være yngre end selve lydforskydningen:

Das Vernersche Gesetz muss natürlich jünger sein als die Verschiebung der Tenuen.

Hvis man skulle følge Hirts argumentation, ville det efter vor opfattelse være mere logisk at antage, at differentieringen fandt sted samtidig med lydforskydningen, hvilket der da også er flere forskere, der mener - bl.a. Bennett. Van Coetsem overvejer det, men tør ikke tage endelig stilling.

II. Indførelsen af fast tryk på germansk:

Grunden til at vi har taget dette punkt med, er at Hirt selv hævder, at han er uenig med Verner, hvad angår årsagen til fast tryk på germansk. Verner mener, det er opstået ved en gennemgribende analogidannelse:

Der dann folgende übergang zur gebundene accentuation (wurzelbetonung) ist eine gründliche durchgeführte analogiebildung. Die fälle, in denen der accent auf der wurzelsilbe ruhte, waren schon unter dem alten betonungsprincipe in der majorität, und diese betonungsweise griff dann in der germanischen grundsprache um sich, indem die wortformen, die den accent auf der endung hatten, ihn nach und nach auf die wurzelsilbe zurückzogen. (Verner 1877:129)

Dette, mener Hirt, er forkert. Ganske vist er han ikke i stand til selv at give en egentlig forklaring på fænomenet, hvorfor han begrænser sig til at hævde, at det drejer sig om en udvikling, der er sket lidt efter lidt:

Soweit unsere Kenntnis heute reicht, glaube ich, dass wir es mit einer allmählichen Entwicklung zu tun haben, die schliesslich durch das allgemeine Prinzip der Betonung der ersten Silbe abgelöst ist. (Hirt 1931:156)

Så vidt vi kan se, beviser dette dog ikke direkte, at Verner har uret med hensyn til hans opfattelse af, at der er tale om analogidannelser. At det sker gradvist, er Verner jo også selv inde på:

Es ist daher anzunehmen, dass bei der spaltung der germanischen grundsprache die betonung der wurzelsilbe zwar die dominierende war, dass aber daneben noch formen mit alter betonung fortlebten, die sich erst in den einzelsprachen allmählich der hauptrichtung angeschlossen haben. (Verner 1877:129)

III. Det gotiske sprogs forhold til differentieringen:

Som nævnt ovenfor synes gotisk for en stor del at have unddraget sig differentieringen, i hvert fald hvad angår de stærke verbers konjugation (grammatisk veksler). Verner mener som om-

talt sammesteds, at det kun er tilsyneladende, at der er tale om en undtagelse, idet der efter hans opfattelse i stedet er tale om senere analogidannelser på grund af det gotiske sprogs tendens til uniformering. Dette taler Hirt klart imod. Han mener nemlig, at gotisk virkelig har unddraget sig differentieringen i mange tilfælde, og forklarer det ved, at gotisk på et tidligt tidspunkt, inden differentieringen fandt sted, har ændret betoningen i de pågældende ord og ordkategorier, således at betoningen i ordet ved indførelsen af den grammatiske vekselse allerede var trukket tilbage til rodstavelsen:

Das Gotische hat den sogenannten grammatischen Wechsel in weitem Umfang beseitigt, und zwar in den meisten Fällen zugunsten des stimmlosen Spiranten... Ich halte es für unmöglich, alles dies auf Ausgleichung zurückzuführen. Man muss vielmehr annehmen, dass im Got. der Ton in vielen Fällen vor der Wirkung des Vernerschen Gesetzes zurückgezogen war. Das Gotische ist in diesem Punkt moderner als die übrigen Mundarten. (Hirt 1931:148, anm. 2)

Denne opfattelse tilslutter bl.a. Bennett sig, hvorimod

Rooth klart afviser den:

In einer Zeit, wo die Goten noch mit ihren germanischen Stammesgenossen in Kontakt lebten, ist ein so eingreifendes Ereignis wie ein frühzeitiges Zurückziehen des ieur. Akzents kaum glaublich. (Rooth 1974:130)

Han mener i lighed med Verner, at når gotisk kun i få tilfælde opviser tegn på differentiering, skyldes det en udligning. Han anfører, at denne først har fundet sted, efter at goterne har forladt deres hjemland, hvorved de sprogligt set blev isolerede. Desuden tilslutter Rooth sig J. Kurylowicz' forklaring om, at udligningen af differentieringen eller den grammatiske vekselse i gotisk skal ses i sammenhæng med den gotiske udlydsforhærdning:

Überzeugend hat J. Kurylowicz, Indogermanische Grammatik 2 (1968), 24 die Aufhebung des grammatischen Wechsels im starken Verbum und in den primären Ableitungen des Got. in engen Zusammenhang mit der Behandlung der auslautenden Spiranten gesetzt, die im Gotischen stimmlos werden. (Rooth 1974:130-131)

L.L. Hammerich.

Faktisk er der efter vor mening ikke meget at kommentere ved Hammereichs fremstilling af Verners lov, sådan som den kommer til udtryk i hans afhandling "Die germanische und die hochdeutsche Lautverschiebung", idet hans opfattelse af differentieringen ligget tæt op ad Verners egen.

Han anerkender fuldt ud, at man på tidspunktet for den germanske lydforskydning stadig havde den idg. frie accentuation, hvorfor denne altså ingen indflydelse har haft på selve lydforskydningen. Heraf følger, at han i modsætning til flere nyere forskere, deriblandt W.H. Bennett og Richard d'Alquen, mener, at den germanske lydforskydning har fundet sted, før differentieringen indtrådte.

Den germanske lydforskydning omfatter efter Hammerichs opfattelse kun de idg. ustemte og stemte klusiler, idet han mener, at forskydningen af de idg. aspirerede stemte klusiler har fundet sted på et tidligere tidspunkt. I lighed med Fourquet mener Hammerich, at den germanske lydforskydning sker i to trin:

	<u>Indogermansk</u>	<u>Førgermansk</u>	<u>Urgermansk</u>
I	p -t -k -k ^w	p ^h -t ^h -k ^h -k ^{wh}	f -þ -X -X ^w
II	b -d -g -g ^w	b -d -g -g ^w	p -t -k -(k ^w)

Hvad angår trinene i forskydningen må det bemærkes, at Hammerich ganske vist følger Fourquets fremstilling, men han afviser dennes årsagsforklaring med hensyn til, at der skulle

være sket en styrkelse henholdsvis en svækkelse af artikulationsenergien:

Mit dem Gesichtspunkt von Verstärkung oder Schwächung der Artikulation erreicht man, soviel ich sehe, nicht viel. Erstens sind die Tatsachen, gerade so gesehen, widerspruchsvoll: die Medienverschiebung ist eine Verstärkung, die Te-nuesverschiebung eher eine Schwächung zu nennen. Und zweitens sollte man vielleicht eingehender beachten, welche Wirkungen in lebendigen Sprachen eine Verstärkung oder Schwächung der Artikulation tatsächlich hat, ehe man solche Vorgänge bei der Erklärung vorgeschichtlicher Entwicklungen verwendet. (Hammerich 1955:24)

Urgermansk opstod altså efter Hammerichs mening i og med forskydningen af de aspirerede ustemte lukkelyd (I) til ustemte aspiranter og de ustemte medier (II) (= ustemte klusiler, der har bevaret deres karakter som lenes) til ustemte lukkelyd. I lighed med Verner mener Hammerich, at fast accent først indtrådte på fællesgermansk:

Allein in gemeingermanischer Zeit kam die neue germanische Akzentuation der Wurzelsilbe bzw. der ersten Silbe des nichtzusammengesetzten Wortes, auf. (Hammerich 1955:25)

Men med hensyn til, hvornår selve differentieringen indtrådte, udtrykker Hammerich sig dog lidt vagt, idet han blot betegner den som en eftervirkning af den svindende oldindogermanske accent:

Die Nachwirkung des schwindenden altidg. Akzents heisst das Vernersche Gesetz, das Gesetz von der gemeingermanischen Erweichung nicht-anlautender harter Spiranten in stimmhafter Umgebung, ausser unmittelbar nach dem altidg. Akzent. Unter diesen Bedingungen entstehen also aus den Lauten f-p-X-s die stimmhaften Spiranten ϕ - δ -g-z, falls ein unmittelbar vorhergehender idg. Akzent es nicht verhindert. (Hammerich 1955:25)

Ifølge denne formulering ser det ud til, at Hammerich me-

ner, at Verners lov først trådte i kraft i og med indførelsen af fast tryk, hvilket som nævnt skete på fællesgermansk. Hvis det er hans opfattelse, følger han i hvert fald ikke Verner på dette punkt, idet denne meget klart gør rede for, at differencieringen indtræffer på grund af et skifte fra musikalsk (eller kromatisk) til ekspiratorisk-musikalsk accent, hvilket efter Verners mening finder sted allerede på urgermansk:

Erst nachdem sich das germanische von seinem nächsten verwandten, dem slavo-litauischen geschieden und sein sonderleben angefangen hatte, treffen wir den accent in seinem wesen etwas verändert; er war expiratorisch geworden oder vielleicht, da er wohl dabei noch seinen chromatischen charakter behielt, chromatisch-expiratorisch. (Verner 1877 :128-129)

Til slut vil vi kort nævne to ting, som Hammerich gør opmærksom på i sin omtale af Verners lov:

a) Til trods for at Verners lov i første omgang ikke ændrede det germanske lydsystem væsentligt, idet den kun bevirkede opståen af ét nyt fonem - nemlig z, forblev den efter Hammerichs mening i længden ikke uden følgevirkning. Som før nævnt havde de idg. aspirerede stemte klusiler allerede på et tidligt tidspunkt udviklet sig til stemte spiranter. Disse faldt på germansk fuldstændigt sammen med de på grund af Verners lov opståede stemte spiranter, hvilket medførte, at man nu havde en ret høj frekvens af disse lyd. Dette skulle ifølge Hammerich være en medvirkende årsag til den videre udvikling fra stemt spirant til stemt lukkelyd. Hammerich selv udtrykker det således:

Es ist aber auf die Dauer nicht ohne Wirkung, dass in vielen Wörtern und Formen stimmlose Spiranten zu stimmhaften Spiranten werden, so dass die Frequenz der letzteren sich erhöht, um vielleicht als exzessiv empfunden zu werden. Jedenfalls kann man, nach der - vorgeschichtlichen - wirk-

samen Periode des Vernerschen Gesetzes eine Gegenbewegung beobachten, nämlich eine Tendenz zur Ablösung der stimmhaften Spiranten durch Medien; diese Tendenz kann in einigen germanischen Sprachen und Mundarten (besonders innerhalb des Hochdeutschen) zu einer mehr oder weniger vollständigen Unterdrückung stimmhafter Spiranten führen. (Hammerich 1955:25-26)

b) Selv om Hammerich som sådan anerkender, at differentieringen ikke finder sted i forlyd, mener han ikke desto mindre, at der findes vigtige undtagelser. Som sådan betragter han bl.a. de gotiske præfikser ga- og bi-, som han mener udviklingsmæssigt set hænger sammen med henholdsvis lat. co- og græsk επι-. Nogen begrundelse for sin antagelse giver han ikke i denne afhandling, og vi vil da heller ikke forfølge sagen yderligere her. Dog skal det nævnes, at D'Alquen søger at give en forklaring på dette fænomen.

Jean Fourquet.

Der må allerførst gøres opmærksom på, at Fourquet i sin artikel "Die Nachwirkungen der ersten und der zweiten Lautverschiebungen" ikke behandler Verners lov specifikt. Alligevel fremgår det af artiklen, at han med hensyn til på hvilket stadie, differentieringen finder sted, har en lidt anden opfattelse end Verner. Dette hænger naturligvis sammen med hans måde at behandle den germanske lydforskydning på, hvor han mest beskæftiger sig med, hvad der foregår dels på det fonetiske dels på det fonologiske plan. Vi vil derfor først skitsere hans opfattelse af den germanske lydforskydning:

Efter hans mening kan man opdele den i to trin, så udviklingen af konsonantsystemet fra idg. til urg. skematisk ser således ud:

	<u>Idg.</u>	<u>Mellemtrin</u>	<u>Urg.</u>
I	p- t- k	ph- th- kh	f-þ-X
II	b- d- g	p- t- k	p-t-k
III	bh- dh- gh	B- D- G	b-d-g

Fourquet giver en udførlig redegørelse for, hvordan udviklingen fra mellemtrinet til det urg. konsonantsystem forløber. Hans opfattelse bygger på en sammenligning med lydudviklingen i græsk og armensk. Det vil dog føre for vidt at komme nærmere ind på dette, men det skal alligevel nævnes, at Fourquet ved denne sammenligning når frem til, at udviklingen af de på mellemtrinet opståede konsonanter til de urgermanske sker på grund af en sænkning af udtaleenergien, hvilken årsagsforklaring Hammerich dog finder betænkelig:

Weniger überzeugend ist vielleicht sein Versuch, bei den Systemänderungen allgemeine Tendenzen einer Stärkung oder auch eine Schwächung der Artikulation ("Senkung der Energie" sagt er im jüngsten Aufsatz)(dvs. "Die Nachwirkungen ...") als wirkende Ursachen zu sehen. (Hammerich 1955:2)

Som nævnt indledningsvist er det meget lidt Fourquet skriver om Verners lov i denne artikel. Faktisk er det begrænset til et par spredte sætninger, som ikke giver noget indtryk af hans opfattelse af fænomenet som helhed, men der er dog en enkelt ting, vi vil gøre opmærksom på. Under afsnittet "Vom Urgermanischen zum Altgermanischen" opstiller han et lidt andet konsonantsystem for det urg. end det ovenfor beskrevne:

p - t - k - k ^w	(idg. b-d-g-g ^w)
ϕ - θ - X - X ^w	(s) (idg. p-t-k-k ^w)
β - ð - γ - γ ^w	(s) (idg. bh-dh-gh-g ^w h)

Denne opstilling hænger sammen med hans opfattelse af, hvad der sker i forbindelse med den førømtalte "Senkung". Fourquet mener, at de på mellemtrinet opståede aspirerede ustemte klusiler ph-th-kh-k^W ikke er blevet direkte forskudt til f-p-x-x^W, men at der har været et mellemtrin, hvor klusilerne ganske vist er blevet til spiranter, men hvor de har bibeholdt klusilernes artikulation. Således betegner f.eks. ϕ en bilabial, ustemt spirant. Da p-t-k's artikulation ikke egner sig til frembringelse af gode hæmmelyd, er deres akustiske virkning meget svag, hvorfor de pågældende spiranter af Fourquet også betegnes som svagtklingende.

Fourquet mener, at spiranterne på tidspunktet for Verners lov endnu må have haft denne svagtklingende artikulation, og han begrundet det med, at de, når de bliver stemte som følge af Verners lov, bliver til b-d-g (Die Nachwirkungen der ersten und der zweiten Lautverschiebungen, 1954:19).

I sin artikel "Einige unklare Punkte der deutschen Lautgeschichte in phonologischer Sicht", 1963 skriver Fourquet mere om Verners lov. Ud fra en fonologisk betragtning kan "dannelsen" af fænomenet grammatisk veksels opdeles i to trin:

Først har vi selve differentieringen (Verners lov), som finder sted på et tidspunkt, hvor de idg. klusiler p-t-k-k^W (ustemte) og bh-dh-gh-gh^W (stemte) er blevet forskudt til spiranterne f-p-X-X^W henholdsvis b-d-g-g^W, men hvor man stadig har den idg. frie accent. Indtil dette tidspunkt havde man altså inden for konsonantsystemet to rækker spiranter med oppositionen ustemthed. Ved indtrædelsen af differentieringen sker der i følge Fourquet en (delvis ophævelse af denne opposition:

Die Aufhebungsstellung war die Stellung nach stimmhaften Lauten, eine häufige Erscheinung; das Bemerkenswerte ist die Einschränkung, dass die Aufhebung unterblieb, wo der stimmhafte Laut (Vokale, Liquida, Nasal) der tontragende Silbe angehörte; hier blieb die Opposition erhalten. (Einige unklare Punkte der deutschen Lautgeschichte in phonologischer Sicht, 1963:88)

Som følge heraf har man på dette trin funktionelt med to slags stemte spiranter at gøre: Sådanne, hvor stemtheden er relevant, idet den har distinktiv værdi, og sådanne, hvor den ikke er distinktiv, men kontekstbestemt, således at den ustemte og den stemte lyd blot skal opfattes som positionsvarianter af det samme fonem. Til illustration af sin opfattelse anvender Fourquet de to verber *teuXan og *beugan:

Im anfangsbetonten Præsens, z.B., können *teuXan und *beugan nebeneinander bestehen, im Part. fiel die Opposition aus, und man hatte *tugun und *bugun. (Einige unklare Punkte der deutschen Lautgeschichte in phonologischer Sicht, 1963:88)

I præsens har stemtheden distinktiv værdi, idet man i samme stilling kan have både en stemt (*beugan) og en ustemt (*teuXan) spirant. Derimod kan man i part. kun have den stemte lyd på grund af stillingen (lydene står i ubetonet stavelse). Fourquet husker også at nævne, at det samme forhold gør sig gældende ved fordelingen af s - z (positionsvarianter af det fra idg. nedarvede spirantiske fonem /s/).

Det andet trin opstår i og med fastlæggelsen af accenten, idet de førømtalte to slags stemte spiranter falder sammen, da stemtheden nu i alle tilfælde har fået distinktiv værdi. Dette kan ses deraf, at g i *tugun nu optræder under de samme betingelser som X i *teuXan (i betonet stavelse). Dette betyder altså, at de stemte varianter p-d-g-z fra første trin nu er

blevet selvstændige fonemer.

Fourquet mener, at resultatet er, at vekslen mellem ustemt og stemt spirant i ord med samme rod nu forekommer umotiveret, hvorfor den da også viser sig at gå til grunde i mange tilfælde undtagen i de hyppigst forekommende ord. At den bl.a. har holdt sig i verbalfleksionen, hænger sammen med, at den der gik sammen med tempus- og modusdannelsen, og derfor fungerer som et (omend redundant) grammatisk tegn. På grundlag af dette foreslår Fourquet, at man kun lader betegnelsen "Verners lov" gælde for det første trin (selve differentieringen) og "grammatisk vekslen" kun for det andet.

I sin omtale af Fourquet vender Rooth sig dog mod dette forslag, idet han fremhæver, at ud fra Verners betragtningsmåde var den grammatiske vekslen allerede funktionel på det første trin:

Er (dvs. Verner) hat ihn morphologisch-synchronisch als das Ergebnis der urgerm. Spirantendifferenzierung betrachtet.
(Rooth 1974:138)

Ellers må man vel sige, at der ikke er meget at tilføje til Fourquets omtale af Verners lov i denne artikel, da han jo ikke som sådan går imod Verners standpunkter eller bevisførelse. Af fremstillingen fremgår det, at han har samme opfattelse med hensyn til kronologien, således at forstå, at først konstitueres det germanske sprog som sådan (via den germanske lydfor-skydning). Derefter sker der en positionsbetinget allofondan-nelse (f-b-X-X^W videreudvikles under bestemte forhold til b-d-g-g^W), og først på et tidspunkt derefter har vi overgangen fra den idg. frie accent til fast tryk på germansk. Fourquet viser os blot en anden betragtningsmåde, som - så vidt vi kan se - udmærket kan gå sammen med Verners.

Herbert Penzl.

Penzl's opfattelse af den germanske lydfor skydning hænger nøje sammen med det, han skriver om Verners lov. Derfor er det nødvendigt for forståelsen af denne at medtage hans faseinddeling af den germ. lydfor skydning i begrænset omfang.

Penzl betragter for skydningen af idg. stemte klusiler b-d -g til germ. ustemte klusiler som den første fase. Den anden er for skydningen idg. ustemte klusiler p-t-k til germ. ustemte spiranter f-p-X (Han forudsætter i denne fase som Streitberg et mellemtrin ph-th-kh mellem idg. og germ.). Den tredje er de idg. stemte asp. klusilers for skydning til germ. stemte uasp. spiranter:

I.	idg.	b	d	g	ur germ.	p	t	k
II.	idg.	p	t	k	ur germ.	f	þ	X
III.	idg.	bh	dh	gh	ur germ.	þ	ð	q

Om rækkefølgen siger han:

Die innere Verkettung der einzelnen drei Phasen durch Schub und Sog und teilweisen Zusammenfall steht aber ausser Zweifel. (Penzl 1972:55)

Hermed mener han, at de enkelte faser påvirker hinanden indbyrdes. (Denne opfattelse kaldes også push chain). Dette forhold implicerer, at der må være tale om samtidighed, især hvad angår II. og III. fase, og han siger også direkte:

Der Zusammenhang zwischen II und III ergibt sich aus der Tatsache, dass ein Teil der idg. Tenues mit dem Produkt der aspirierten Medien zusammenfiel, was eine ungefähre Gleichzeitigkeit der beiden Vorgänge wahrscheinlich macht. (Penzl 1972:52)

Det, Penzl hentyder til, er, at idg. ustemte klusiler under be-

stemte forhold bliver til germ. b-d-g (i stedet for f-p-X) ligesom de idg. asp. stemte klusiler.

I modsætning til Streitberg lægger Penzl ikke så megen vægt på, om de 3 faser, han opererer med, kom i den nævnte rækkefølge, som på, at der er en indre systemsammenhæng mellem dem.

Verners lov:

Vi vil belyse hans opfattelse af Verners lov ud fra følgende 2 citater:

Zur Zeit des Eintretens der germanischen Lautverschiebung herrschte noch der idg. freie Akzent. Das geht daraus hervor, dass unter dem Einfluss dieses Akzentes eine Allophonbildung bei Phase II der Tenuisverschiebung (idg. ⁺p > germ. ⁺f), erfolgte. (Penzl 1972:53)

Wir müssen annehmen, dass idg. ⁺p ⁺t ⁺k im Zuge der Verschiebung zu den Reibelauten ⁺f ⁺p ⁺X stimmhafte Allophone ⁺b ⁺d ⁺g in stimmhafter Umgebung entwickelten, (Penzl 1972:53)

Af det første citat fremgår 2 ting, dels at han mener, den idg. frie accent stadig var til stede, da germ. lydforskydning begyndte, dels at denne accent medførte en allofondannelse i fase II. Han uddyber dette i 2. citat, som viser, at han er af samme opfattelse som Verner og med ham de fleste sprogforskere, nemlig at først dannes urgerm. f-p-X, dernæst b-d-g:

idg. /p t k/ > germ. /f p X/ $\begin{matrix} \swarrow (f \ p \ X) \\ \searrow (b \ d \ g) \end{matrix}$

På samme måde mener han, det er gået med spaltningen af s til allofonerne s og z. Han siger:

Der idg. stimmlose Sibilant ⁺s udviklede wie die übrigen germ. Reibelaute ⁺f ⁺p ⁺X stimmhafte Allophone unter den Bedingungen von Verners Gesetz. (Penzl 1972:54)

idg. /s/ $\begin{cases} [s] \\ [z] \end{cases}$

Man kan således med Fourquet sige, at Verners lov foregår på allofonplan, og at fonemplanet først indtræder i og med indførelsen af fast tryk på germansk.

Vi vil lige nævne, at Penzl i sin opfattelse adskiller sig fra Streitberg, der betragter Verners lov som en selvstændig fase, men det er måske mere et spørgsmål om en praktisk måde at stille germ. lydfor skydning skematisk op på end om den egentlige forskydning, idet de i det store og hele er enige i deres syn på Verners lov, også med hensyn til sammenfald mellem produktet af idg. bh-dh-gh, b-đ-g, og de stemte spiranter, der opstår i overensstemmelse med Verners lov.

William H. Bennett.

I artiklen: "The Operation and Relative Chronology af Verner's Law" sætter Bennett spørgsmålstegn ved, om formuleringen af Verners lov er korrekt og kommer selv med et forslag til en anden udformning, der er baseret dels på hans overvejelser over, hvad angår tidsforholdet i forskydningen af idg. /p-t-k-k^w-s/ til germ. /f-p-X-X^w-s/ og /b-đ-g-g^w-z/, dels på skiftet fra den oprindelige idg. accent til fast accent på initial stavelse.

I sin bevisførelse skelner Bennett mellem, hvad forskere - han nævner bl.a. Streitberg og Fourquet - gennem tiden har påstået, uden at det efter hans mening er bevist, og hvad der er egentlig viden. Af følgende citat fremgår, hvad han forkaster som påstande:

(a) Germanic /b đ g g^w z/, when arising from the operation of Verner's Law, could develop only through voicing of older Germanic /f p X X^w s/; (b) /f p X X^w/ had already shifted from IE /p t k k^w/; (c) the /b đ g g^w z/ that arose

through Verner's Law could not have come into existence if the accent had already become fixed; (d) therefore, the earlier Germanic accent must have been movable. To be sure syllogistic reasoning is always admissible if it follows the rules, but in this instance it does not. (Bennett 1968:220 f.)

Han går således imod den gangse opfattelse, at /f-p-X-X^W-s/ skulle være dannet før /b-ǣ-g-g^W-z/, og at accenten på tidlig germ. skulle have været fri.

Hvad han betragter som viden, fremgår af følgende citat:

First, we know that the primary accent of historic Germanic is fixed and emphasizes stress; we do not know that the earlier Germanic accent was still movable. Second, we know at least that late Indo-European had an accent. It may indeed have been based chiefly on pitch, as is generally believed; but for the immediate purpose this is a matter of no consequence. (Bennett 1968:221)

Det eneste han altså betragter som kendsgerning er, at hovedaccenten på germ. er fast, og at det sene idg. havde en eller anden form for accent, hvilken art er ham underordnet, idet det væsentlige er, at hovedaccent medfører større artikulationskraft, bitryk mindre.

Efter det han betragter som logiske overvejelser i forbindelse med accent og den energiudfoldelse, den kræver, især til udtale af fortis-lyd og ustemte lyd, kommer han frem til følgende nye formulering af Verners lov:

If IE medial or final /p t k k^W s/ were preceded by a vowel or other syllabic that was formed with more effort, they shifted respectively to the Germanic voiceless fricatives /f þ X X^W s/, e.g. /t/ in IE +bhrátēr, -or /þ/ in Go. brōþar "brother".

If IE medial or final /p t k k^W s/ were preceded by a vowel or other syllabic that involved less effort, they shifted respectively to the Germanic voiced fricatives /b ð g g^W z/, e.g. /t/ in IE +pátēr /d/ in Go. fadar "father". (Bennett 1968:221)

Han mener, at vekslen mellem de ustemte og stemte spiranter skyldes relation mellem accent og kraft i artikulationen på forudgående vokal eller stavelse.

Hvori adskiller Bennetts formulering sig da fra Verners lov? I sidstnævnte retter fordelingen af stemte og ustemte spiranter sig efter, om der var tryk på den stavelse, konsonanten står i (= ustemt spirant) eller ej (= stemt spirant). Efter Bennetts mening en kompliceret regel i forhold til hans egen, hvor efter artikulationen incl. ustemthed er en naturlig følge af, om der er en forudgående energikrævende lyd (medfører ustemt spirant) eller en mindre energikrævende (medfører stemt spirant). Han underbygger sin teori med moderne engelsk, hvor dette forhold gør sig gældende (Bennett 1968:221)

En følge af denne regel må naturligvis være, at han forkaster tidligere forskeres teori om, at først blev idg. klusiler forskudt til de ustemte spiranter, dernæst blev disse spaltet til ustemte og stemte spiranter. Han kommer med følgende alternativ:

I would suggest, rather, that when IE /p t k k^w s/ shifted in Germanic, their lenis allophones-viz. those that were formed with less effort-simply shifted directly to /b d g g^w z/. This interpretation implies, in effect, that there was only one Germanic shift of IE /p t k k^w s/, the sole difference in the outcome being that their fortis allophones produced respectively voiceless /f p X X^w s/_w whereas the lenis allophones produced voiced /b d g g^w z/. (Bennett 1968:222)

Med forslaget om, at idg. p-t-k-k^w-s skifter direkte til stemte og ustemte spiranter stiller Bennett sig i direkte modsætning til Verner, som i følgende citat afviser, at spaltningen sker fra idg. p til b og d, men mener, den først sker efter af b er dannet:

Es ist mithin unrichtig z.b. von einer differenzierung des idg. t in germ. þ und d zu reden; es war germ. þ, das sich in þ und d spaltete. (Verner 1877:102)

Også Rooth går imod Bennets teori og understreger sin kritik med et par eksempler:

Vielleicht hätte Bennett gewisse Aussichten gehabt, unter den Germanisten stärkeren Beifall zu finden, wenn er ... sich darauf beschränkt hätte anzunehmen, dass ieur. þ, t, k, k^w sich je nach der Akzentlage direkt zu f. þ, x, x^w bzw. direkt zu þ, ð, g, g^w entwickelt hätten, also ieur. þhrátor direkt zu urgerm. broþar und ieur. þátér direkt zu urgerm. þfadér > fáðer, was aber gegen die Hauptthese Bennetts, dass der urgerm. Akzent nicht mehr frei war, streiten würde. (Rooth 1974:115)

Rooth tilbageviser således, at Bennetts teori med hensyn til idg. ust. klusilers forskydning og fast accent på urgerm. kan være rigtig.

Gotisk indtager en særstilling i forhold til andre germaniske sprog ved at det i mange ord har ustemt spirant, hvor man ifølge Verners lov kunne forvente stemt spirant. Som eksempler nævner Bennett bl.a. hafjan, daups, bahan og laisjan. Ligeledes nævner han, at der kun er tale om 2 eksempler på vekslen i stemthed ved stærke verber, nemlig aih, aigum og parf, þaurbum. Han mener ikke denne særstilling kan forklares - som Verner gør det - med analogi-dannelse, men tilslutter sig Hirts forklaring, nemlig at der er tale om, at accenten tidligere blev fast på gotisk end på andre germanske sprog. Dette forudsætter, hvad han finder sandsynligt, at indførelsen af fast tryk og indtrædelsen af den germ. lydforskydning ikke har fundet sted samtidig. Han konkluderer til slut:

If Hirt's analysis is correct, as appears likely, the home of the Pre-Goths may well have lain near the inception a-

rea for the fixation of initial primary stress. It is not surprising that the voicing is so often missing in Gothic: the Goths left the Germanic homeland within the last two or three centuries B.C., and from then on, so to speak, their language was "on its own"... In short, Gothic reflects not only an earlier fixation of initial primary stress but also a very early separation from the other Germanic dialects. (Bennett 1968:223)

Det at stemheden udebliver på gotisk skyldes altså, dels at goterne levede i det område, hvor accenten først blev fast, og dels at de forlod hjemlandet, hvorfor deres sprog ikke længer kunne præges af de beslægtede dialekter.

Bennetts forklaring bliver dog draget i tvivl af Rooth:

In einer Zeit, wo die Goten noch mit ihren germanischen Stammesgenossen in Kontakt lebten, ist ein so eingreifendes Ereignis wie ein frühzeitiges Zurückziehen des ieur. Akzents kaum glaublich. (Rooth 1974:130)

Rooth mener altså ikke, det er sandsynligt, at goterne endnu mens de levede i germansk sprogområde kan have ændret accentforhold.

Frans van Coetsem.

Da van Coetsem i sin artikel om konsonantsystemet i Kurzer Grundriss der germanischen Philologie bis 1500 hovedsageligt behandler selve lydforskydningen, har vi begrænset os til at uddrage det af artiklen, vi finder relevant for vores emne, og som mere eller mindre adskiller hans opfattelse fra andre forskeres.

Mens de fleste ældre forskere hævder, at f-p-x-x^w-s dannes før b-d-g-g^w-z, undlader van Coetsem at tage stilling til rækkefølgen. Han skriver således:

Gewöhnlich wird die Entwicklung zu |f p x (x^w) s| als die regelmässige, die andere als eine Art Ausnahme betrachtet. Phönisch liesse sich eine solche Auffassung verteidigen. Leider führt sie möglicherweise zu einer Schlussfolgerung.

was die Chronologie betrifft, nämlich, dass erst |f p X (X^w) s| und daraus später |b d g (g^w) z| [b b̄ d d̄ usw.] hervorgegangen ist. Dies ist zwar eine vertretbare Ansicht, doch ist es wahrscheinlich richtiger nur ganz im allgemeinen zu sagen, dass sich für idg. |p t k kw s| in der germanischen Grundsprache eine kombinatorische Spaltung (stimmlos-stimmhaft) unter den Vernerschen Bedingungen vollzogen hat. (van Coetsem 1970:62 f.)

Han betragter altså differentieringen som en kombinatorisk spaltning i overensstemmelse med Verners lov, som han således klart tilslutter sig. Han er modstander af at sætte forskydningen af f-p-X(X^w)-s og b-d-g(g^w)-z i tidsrelation, og han udelukker ikke muligheden for samtidighed mellem deres opståen. Han giver ikke ubetinget tidligere forskere ret i, at b-d-g-g^w-z er dannet senere end f-p-X-X^w-s, men mener, at de kan være opstået parallelt. Alligevel er van Coetsem usikker i sin forkastelse af rækkefølgen: først ustemte spiranter, dernæst stemte spiranter. Det fremgår af følgende citat:

In der Tatsache, dass idg. /s/ unter derselben Vernerschen Bedingungen in der zweiten Periode als /s/ und /z/ erscheint, dürfte man andererseits einen Beweisgrund sehen, dass die betreffende Spaltung erst in der Entwicklung von idg. /p t k k^w/ zum Germanischen eintrat, als diese zu Engelaute geworden waren. (van Coetsem 1970:63)

Han mener således, at spaltningen af den idg. spirant s til /s/ og /z/ ville kunne bruges som bevis for, at spaltningen til ustemte og stemte spiranter først sker efter at de ustemte klusiler er forskudt til ustemte spiranter.

Richard D'Alquen.

D'Alquen's mål med artiklen, "The Germanic Sound Shift and Verner's Law: A Synthesis", er at vise, at Verners lov ikke er en undtagelse fra reglen, men en del af denne (D'Alquen 1973:79),

og at syntesen mellem Verners lov og germansk lydforskydning afspejler en fonologisk udvikling. Som Bennett og Fourquet er D'Alquen tilhænger af teorien om, at den germ. lydforskydning indebar en "svækkelse" af konsonanterne. Dermed mener han, at de udtales med mindre artikulationsstyrke, hvilket kan medføre stemthed og omdannelse fra klusil til spirant (D'Alquen 1973: 81). At "svækkelse", dvs. lenisering, får disse følger, eksemplificerer han med erfaringer fra den "irske lenisering", hvor oprindeligt p-t-k-b-d-g svækkes mellem vokaler til [f θ x β ð γ] skrives ph th ch b d g (oldirsk). Han nævner som eksempel:

lat. frater ; oldi. brathir.

Idet han betragter den germanske lydforskydning og Verners lov som et hele, kommer han frem til, at de udgør virkningen af en fortis-lenis opposition, som finder sted på mellemtrin mellem idg. og germ. I følgende citat opsummerer han dette:

On the fortis side voiceless stops develop; on the lenis side stops are lenited to spirants, but in "weak position" lenition is more advanced than in "strong position", with the result that voiceless spirants in "weak position" are further weakened by voicing, which causes the transfer of the voiced allophone to the voiced phoneme, creating the situation which Karl Verner described. Seen in this light, Verner's Law is not an exception, but an extension of the Germanic Sound Shift. (D'Alquen 1973:88)

Ifølge citatet er de ustemte klusiler germ. p-t-k et resultat af en forskydning til fortis lyd, mens de ustemte spiranter (f-b-X-s) er resultatet af en lenisering af idg. p-t-k-s. Ved leniseringen skelner han mellem de lyd, der står i svag position, og de, der står i stærk. I svag position, dvs. efter svagt tryk, leniseres spiranterne yderligere og bliver stemt, (b-d-g-z), mens de i stærk position, dvs. initialt og efter hovedtryk, forbliver ustemt. Ved den "yderligere lenisering" i svag position o-

vergår de stemte spiranter fra at være stemte allofoner til at blive fonemer. Med sin teori dækker D'Alquen nogle af de eksempler ind, der ellers er blevet betragtet som undtagelser fra Verners lov. Han nævner således nhd. er og påviser, at det, fordi Verners lov ikke kan fungere i et enstavelsesord, skulle have haft følgende udvikling:

idg. +is germ. +is nhd. +is

Ved at antage at er generelt i sætningssammenhæng var tryksvagt, kommer han frem til, at konsonanten stod i svag position og derfor blev leniseret og udviklede sig som følger:

idg. +is germ. +iz nhd. er

Han tilslutter sig ligeledes Bennetts forklaring på forskydelsen i forstavelsen ge-. Ifølge Verners lov skulle det have følgende udvikling:

lat. con- germ. +xa

men i virkeligheden hedder det:

lat. con- ; got. gamains

Udviklingen må da have været følgende:

idg. +kom- germ. +ga nhd. ge-

Han formoder således, at forstavelsen ikke bar hovedtryk, og at konsonanten derfor stod i svag stilling, hvilket medførte lenisering og stemthed. Han deler denne opfattelse med Bennett.

Robert D. King.

Til slut vil vi kort nævne Robert D. King, ikke fordi han decideret har beskæftiget sig med "Verners lov", men i sin bog Historical Linguistics and Generative Grammar omtaler han den et enkelt sted (King 1969:186), hvor han går imod den traditionelle opfattelse af kronologien mellem den germanske lydfor-
skyd-

ning og forskydningen af f p X s til b d g z, idet han mener, at betingelserne for en stemthedsførelse af ustemte spiranter var til stede allerede på indogermansk, således at s allerede på indogermansk blev forskudt til z (s var jo som bekendt den eneste ustemte spirant på det tidspunkt).

Efter Kings opfattelse ser den kronologiske udvikling af de pågældende forskydninger altså således ud:

1. ie. s > urgerm. z
2. p t k > f p X (den germanske lydforskydning)
3. f p X > b d g

Således skulle "Verners lov" altså allerede have virket på indoeuropæisk, men som Rooth også gør opmærksom på, tages der ved en sådan opfattelse af kronologien ingen hensyn til accenten, hvilket jo netop var et af de vigtigste punkter i Verners bevisførelse. Og det må i den forbindelse tilføjes, at King ikke selv kommer med argumenter, der direkte kan tjene som modbevis til Verner.

Afsluttende bemærkninger.

Formålet med vores emne var, som nævnt indledningsvist, tvedelt: dels en redegørelse for "Verners lov", dels en undersøgelse af, hvordan forskellige forskere har stillet sig til denne.

Sammenfattende kan man sige, at i det store og hele har ingen af forskerne kunnet røkke ved Verners grundanskuelser. Naturligvis har man kunnet supplere punkter i hans bevisførelse, især hvad de fonetiske processer angår. Men en kritik, der for alvor har kunnet drage Verners bevisførelse i tvivl, har der

faktisk ikke været. Vi kan derfor fuldt ud tilslutte os Rooth, når han skriver:

Es ist bedenklich, dass bisher kein ernstlicher Versuch gemacht worden ist, als erste zwingende methodische Forderung die Beweiskette Verners, wo jedes Glied das andere stützt, Punkt für Punkt zur Prüfung aufzunehmen und abzulehnen, um erst dann die eigene Theorie aufzustellen. Warum dieser Schrecken, sich mit Verner in einen Nahkampf einzulassen? (Rooth 1974:153).

Forkortelser.

adjv.: adjektiv	oldir.: oldirsk
ahd.: oldhøjtysk	part.: participium
ai.: oldindisk	perf.: perfektum
altind.: oldindisk	pers.: person
as.: angelsaksisk	præs.: præsens
asp.: aspireret	præt.: præteritum
germ.: germansk	sing.: singularis
got.: gotisk	uasp.: uaspireret
idg.: indogermansk	urg.: urgermansk
ieur.: indoeuropæisk	urgerm.: urgermansk
indik.: indikativ	uridg.: urindogermansk
lat.: latin	urlat.: urlatin
lit.: litauisk	vb.: verbum
oht.: oldhøjtysk	vorgerm.: førgermansk

Litteraturfortegnelse.

Primærlitteratur.

- D'Alquen, R.: The Germanic Shift and Verner's Law: A Synthesis
(i: General Linguistics. Vol. 13, No. 2)
London 1973
- Bennett, W.H.: The operation and relative chronology of Verner's law
(i: Language 44) 1968.
- van Coetsem, F.: Zur Entwicklung der germanischen Grundsprache
(i: Kurzer Grundriss der germ. Philologie bis 1500.
Bd. 1 Sprachgeschichte.)
Berlin 1977.
- Fourquet, J.: Zur Nachwirkung der ersten und der zweiten Lautver-
schiebungen (i: Zeitschrift für Mundartforschung).
Berlin 1954.
- Einige unklare Punkte der deutschen Lautgeschichte
in phonologischer Sicht (i: Die Wissenschaft von
deutscher Sprache. Festschr. für F. Maurer.)
Stuttgart 1963.
- Grimm, J.: Deutsche Grammatik I
Berlin 1870, Hildesheim 1967.
- Hirt, H.: Handbuch des Urgermanischen. Teil I: Laut- und Akzent-
lehre.
Heidelberg 1931.
- Hammerich, L.L.: Die germanische und die hochdeutsche Lautverschiebung.
(i: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und
Literatur). Tübingen 1955.

- King, R.D.: Historical Linguistics and Generative Grammar.
New Jersey 1969.
- Penzl, H.: Vom Urgermanischen zum Neuhochdeutschen.
Berlin 1975.
- Rask, R.: Undersøgelser om det gamle Nordiske eller Islandske
Sprogs Oprindelse.
København 1818.
- Scherer, W.: Zur Geschichte der deutschen Sprache.
Berlin 1868.
- Streitberg, W.: Urgermanische Grammatik.
Heidelberg 1896.
- Verner, K.: Eine ausnahme der ersten lautverschiebung. (i: Zeit-
schrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete
der indogermanischen Sprachen).
Berlin 1877.

Sekundärlitteratur.

- Krahe, H.: Germanische Sprachwissenschaft. Bd. I og II.
Berlin 1969.
- Krause, W.: Handbuch des Gotischen. München 1968.
- Paul, H.: Mittelhochdeutsche Grammatik. Tübingen 1975.
- von Polenz, P.: Geschichte der deutschen Sprache. Berlin, New York 1972.
- Rooth, E.: Das Vernersche Gesetz in Forschung und Lehre. Lund 1974.
- Kerner, G.: Einführung in die produktive Beschreibung des
Deutschen. Teil I. Germanische Arbeitshefte. Tübingen 1973.

Thorleif Christiansen

Syntaktisk typologi med særligt henblik på nogle germanske sprog.

Det følgende - der omhandler sætningsstrukturen i det ældre runesprog, gotisk samt oldengelsk - skal opfattes som et bidrag til den voksende interesse, der de seneste år har været blandt lingvister for at beskæftige sig med den gren af syntaksen, som omhandler "word-order" set ud fra en diakron (historisk) synsvinkel.¹

Det er et forsøg på at vise, hvorledes en ellers udpræget teoretisk orienteret disciplin som syntaks - ved en kombination med ekstralingvistiske faktorer - har sin berettigelse indenfor den udviklingslinie, der forløber fra en teoretisk til en praktisk orienteret lingvistik.² Alene forklarer en syntaktisk beskrivelse ikke de sproglige forskelligheder.

Når jeg har valgt netop dette materiale, skyldes det samtidig en interesse i at påpege syntaksens muligheder i selve de inddelingskriterier, som har været foretaget af de germanske sprog, hovedsagelig ud fra fonologiske og morfologiske kriterier.

Den lingvistiske interesse i sætningsstrukturen har i adskillige år været koncentreret alene om det formål at beskrive sætningsinterne forhold, mere end man har forsøgt at forklare fænomenerne. Dette har lingvisterne været i stand til ud fra den videnskabsteoretiske synsvinkel, de har anlagt på sproget og lingvistikken. Den dimension, de har studeret sproget ud fra, har været præget af strukturalisme og generativ grammatik med hovedvægten lagt på kompetencebegrebet.³

Begge retninger har gjort sig skyldige i at løsrive sproget

fra en samfundsmæssig sammenhæng, løsrevet fra sin totalitet, og de har dermed været henvist til at studere sproget som en statisk og autonom genstand.

Det sprogproducerende subjekt kan imidlertid ikke tænkes isoleret, lige så lidt som det kan begribes løsrevet fra det menneskelige arbejde.

Som Marx udtrykker det i sin 6. tese om Feuerbach: "Det menneskelige væsen er ikke et abstraktum, som bor i det enkelte menneske. I dets virkelighed er det ensemblet af samfundsmæssige forhold."⁴

Eller som Peter L. Berger skriver: "(...) der findes ikke nogen naturlov man kan påberåbe sig for f.eks. at forklare udviklingen af det engelske sprog. Og dette sprog har naturligvis heller ikke nogen status i tingenes natur udover dets status som en menneskelig frembringelse. Det engelske sprog har sin oprindelse i specifikke menneskelige begivenheder, i historiens løb udvikledes det gennem menneskelig aktivitet, og det eksisterer kun for så vidt og så længe der findes mennesker som bliver ved med at bruge og forstå det."⁵

Opgaven man må stille sig må derfor være at placere sproget i en konkret menneskelig sammenhæng - nemlig i sammenhæng med arbejdet (handlingerne), eftersom kernen i samfundshandlingen er det produktive arbejde.

En samfundsmæssig dimension kan altså ikke udelades i en redegørelse, som forsøger at give en forklaring på tilstedeværelsen af lingvistiske forskelligheder: "The student of (...) Germanic languages (...) may find some value in a study of the society which produced Ulfila, the apostle of the Goths and the father of Germanic literature."⁶

I min fremstilling af de i projektet behandlede sprog har jeg fundet det nødvendigt at anlægge en samlet diakron betragtning af udviklingen indenfor indoeuropæisk sætningsstruktur som oldengelsk, gotisk og det ældre runesprog er en del af.

Dette gøres ikke mindst ud fra det synspunkt, at der i indoeuropæisk synes foregået en udvikling i sætningsstrukturen - fra en objekt-verbum-struktur (OV) til en verbum-objekt-struktur (VO). Som f.eks. W.P. Lehmann skriver: "It is now clear that Proto-Indo-European and early stages of Proto-Germanic were OV in structure."⁷ Og videre: "(...) Germanic was moving slowly from the OV patterns of Proto-Indo-European. For some time the basic clause structure remained, as it still was in the early runic inscriptions (Antonsen 1975). Much earlier the clause structure had [sic] changed to VO in the Indo-European languages to the south, such as Greek."⁸

Sammenholdt med udviklingen OV til VO må også ses to andre faktorer: for det første selvstændiggørelsen af subjektet fra at være indeholdt i verbet: "The subjects are first introduced as amplifications of the personmarkers in the verb."⁹ For det andet at sætningens essentielle konstituent er verbet (ofte med et objekt).¹⁰

Med udgangspunkt i ovennævnte strukturændringer kan man foretage en typologisk sprogopdeling således som f.eks. i en artikel af Charles N. Li & Sandra A. Thompson:¹¹

Gruppe 1: sprog der er topic-fremtrædende.

Gruppe 2: sprog der er subjekt-fremtrædende.

Gruppe 3: sprog der både er 1 og 2.

Gruppe 4: sprog der hverken er 1 eller 2.

En sådan inddeling skal tjene til en beskrivelse af hvorvidt der er tale om en sætningsstruktur, der favoriserer en topic-struktur med topicalization¹² eller en subjekt-struktur.

Udover elementerne subjekt, verbum og objekt og deres indbyrdes relation må også medregnes andre elementers position, herunder f.eks. genitivernes placering, præfikser og suffikser. Disse faktorer vil jeg imidlertid inkludere i mindre udstrækning på dette sted, idet det hovedsagelig er placeringen af subjekt, verbum og objekt, der har direkte relevans for dette arbejde; blot skal nævnes følgende karakteristika: for det første synes genitiver i OV-sprog at være foranstillede; for det andet synes præfikser at høre sammen med SVO-sprog, hvorimod suffikser hører sammen med SOV-sprog: "As an OV language, PIE did not have prefixes. The prefixes introduced when the dialects became VO (...)." ¹³

Afslutningsvis skal jeg her nævne, at mine teoretisk syntaktiske overvejelser især bygger på den specielle gren indenfor Extended Standard Theory (EST), som kommer til udtryk i Lightfoot.¹⁴

Ordstillingen i det ældre runesprog.

Som vi så i det foregående, synes sætningsstrukturen i det ældre runesprog at favorisere en SOV-struktur, hvilket her skal belyses ved nogle eksempler på tidlige indskrifter:

Gallehus 400 e.Kr.:

ek hlewagastiR : holtijaR : horna : tawido :

Tune 400 e.Kr.: ek wiwaR after · woduri
 de wita(n)da-halaiban : worahto : r///
 ///R woduride : staina ·
 þrijor dohtriR dalidun
 arbij(a) arjosteR arbijano

Einang 350-400 e.Kr.: [ek go]dagastir runo faihido

Medens vi således har en SOV-ordstilling, ser vi i andre kilder i nordgermansk (inklusive østnordisk) at verbet overvejende indtager en medial position: "The position of the verb has undergone a dramatic change: fully 83% of all sentences have the verb in medial position,"¹⁵ jvf. f.eks. følgende kilder: Björketorp, Blekinge, 600-650 e.Kr., Istaby, Blekinge, 600-650 e.Kr. samt Ellestad, Ostergötland, 550-600 e.Kr.

Om denne forskel i sætningsstrukturen med en SOV-struktur i det ældre runesprog overfor den (senere) nordgermanske SVO-ordstilling skriver Antonsen: "(...) the departure of the Goths towards the east left a relatively unified remainder of PGmc which could be labeled Northwest Germanic."¹⁶ Også Haugen¹⁷ påpeger de nord- og vestgermanske paralleller.

Forandringen fra SOV til SVO beskrives af Haugen således: "The syntax is (...) fragmentary, but it points to a state of considerably greater freedom of word order than later Gmc languages, an inheritance from PGmc. The rule of 'verb in second place' is still not fully established, though it is probably the most common pattern."¹⁸ Og han fortsætter: "The normal word order is subject-verb-object (SVO), with the possibility of VSO in Questions, conditional clauses (without conjunctions)

after initial modifiers, in imperatives and irregularly in narrative sentences. SOV may occur in subordinate clauses, but contrary to OHG and modern Ger, there is no rule requiring it. (...) Word order is still relatively free, especially in poetry."¹⁹

Ordstillingen i gotisk.

Wulfilas bibeloversættelse²⁰ og påvirkningen fra græsk:

I en behandling af ordstillingen i gotisk påpeges ofte den vanskelighed, at man her (Wulfilas bibeloversættelse) nøje følger det græske forlæg: "For the study of word-order, Wulfila is of little value, owing to the slavish way in which he follow the Greek order."²¹

Det hævdes endvidere af McKnight, at bibeloversættelsen siger mere om nytestamentligt græsk end om ordstillingen i gotisk.²²

Samme synspunkt kan man læse hos Friedrichsen, som fremhæver "(...) the systematic correspondance of the Gothic text with the Greek, word for word, and in precisely the same order."²³

Som eksempel vil vi gengive begyndelsen af Lukas II ("Juleevangeliet"):

Lukas II:1-2:

warþ þan in dagans jainans, urrann gagrefts fram kaisara
 ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐξῆλθεν εἶγμα παρὰ Καίσαρος

Agustau gameljan allana midjungard.

ἀγαυότατος γαμελιαν ἀλλανὰ μίδζυγγαρδ.

so-h þan gilstrameleins frumista warþ at raginondin Saurim
 αὕτη ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας
 Kwreinaiau.
 Κυρηναίου.

Lukas II:6-7:

warþ þan, miþþanei þo wesun jainar, usfullnodedun dagos
 ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι
 du bairan izai. jah gabar sunu seinana þana frumabaur jah
 τοῦ τεκεῖν αὐτήν. καὶ ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον καὶ
 biwand ina jah galagida ina in uzetin, unte ni was
 ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν φάτνῃ διότι οὐκ ἦν
 im rumis in stada þamma.
 αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.

Som det fremgår af ovenstående, er ordstillingen fuldkommen
 identisk.

Således skulle der ikke være megen værdi i en sammenlig-
 ning mellem græsk og gotisk syntaks; men som Hopper²⁴ giver
 udtryk for, kan en sammenligning alligevel være af betydelig
 værdi de steder, hvor gotisk og græsk ikke stemmer overens:
 "Texts which are translations from (...) Greek may (...) pro-
 vide information about 'favoured' sentence-types. If (as for
 example in Wulfila's Gothic Bible translation) the translator's
 technique has been to reproduce faithfully the sequence of the
 original rather than to express the ideas of the Vorlage in
 the target language, then departures from the sequence of the
 Vorlage may give information about word orders which were im-
 possible in the target language. Such departures could come
 about if a single word in the Vorlage required several words

for its rendering, as well as when the order in the Vorlage was unintelligible in the target language."

Et eksempel på hvorledes gotisk behøver flere elementer til at udtrykke sit græske forlæg er:

"sumaip þan lofam slohun" hvor græsk har οὗ δὲ ἐρράπισαν (Matthæus 26.67). Eksemplet viser den samme ordstilling med verbet i final position.

Et eksempel på at gotisk afviger på flere måder fra forlægget er: "ik in watin izwis daupja", hvor forlægget har Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι (Matthæus 3.11). Her har kun gotisk verbet finalt og en SOV-struktur.

Hos Wulfila kan vi konstatere, at ordstillingen i hovedtræk følger forlægget, men at man kan finde nogle få eksempler på uoverensstemmelser.

Disse uoverensstemmelser viser sig i nogle tilfælde at bestå i en forskellig ordstilling. I græsk har vi VO og i gotisk OV, som vist ovenfor.

Her må vi nødvendigvis indskyde en kort oversigt over den græske udvikling: Går vi helt tilbage til de mykenske indskrifter fra ca. 1450 f.Kr., kan vi ifølge Aitchison se, at disse muligvis er "organized on a topic-comment basis (...), that the most important item of information is mentioned first."²⁵

I Homer-græsk forekommer ofte en OV-struktur, som f.eks. i Odysseus (1.1): Ἄνδρα μοι ἔννεπε...
og Iliaden (1.1-2): Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος οὐλομένην, ἣ μυρὶ ἄχαιῶν ἄλγε' ἔθηκε...

Det ser altså ud til, at græsk har udviklet sig fra et topic-comment stadium i mykensk over Homers hyppigt forekommende OV-struktur til nytestamentligt græsk med en VO-struktur, hvilket også adskillige forskere er enige om. Således f.eks. W.P. Lehmann²⁶ og Jean Aitchison.²⁷ Men som Lehmann påpeger, skal vi holde os klart, at vi har at gøre med tidlige indoeuropæiske litterære overleveringer: "Since our early IE texts are literary, for example (...) the Homeric poems, the Beowulf (...), we must determine the basic syntactic structure of these languages with care."²⁸

Skeireins:²⁹

Medens man i bibeloversættelsen - med ganske få undtagelser - følger den græske ordstilling, møder vi i Skeireins eksempler på en forholdsvis fri ordstilling og flere eksempler på en SOV-struktur.

Muligvis er Skeireins en oversættelse fra græsk, og herom skriver Hempel³⁰ med en henvisning til Bennett: "(...) mit der Entscheidung hierüber steht und fällt sein Wert für die Aufhellung der got. Syntax."

Et eksempel på en OV-struktur med subjektet indeholdt i verbet er f.eks. "inuh þis bairhtaba uns laiseiþ qipands" (Matthæus 3.12).

Heroverfor f.eks. "inuh þis laiseiþ uns qipands", med uns som objekt for laiseiþ, altså en VO-struktur. (Matthæus 4.4).

Andre eksempler på en SOV-struktur er f.eks.:

"iþ Johannes idreigos daupein merida" (Matthæus 3.9).

"apþan ik in watin izwis daupja" (Matthæus 3.13).

"sah þan izwis daupeiþ in ahmin weihamma" (Matthæus 3.14).

I hvor høj grad Skeircins er en oversættelse fra græsk skal ikke diskuteres her, blot skal anføres en kommentar fra McKnight, som skriver: "That it is not a translation, at least not a slavish translation, from the Greek seems probable from the order of words."³¹ Og videre: "On the whole, in default of any further evidence to the contrary, we will assume that word-order in the Skeireins proper represents the Gothic word-order of that time (probably the fifth century)."³²

Sammenfattende kan vi - hvad angår den gotiske sætningsstruktur - konkludere følgende: En forskel i strukturen i bibeloversættelsen vs. Skeireins, således at Skeireins i højere grad afspejler en tidligere OV-struktur, hvorimod bibeloversættelsen - med enkelte undtagelser - følger sit græske forlæg i sin VO-struktur.

Ordstillingen i oldengelsk.

I oldengelsk - hvor den første skriftlige overlevering er fra det 8. århundrede - finder man såvel en OV som en VO-ordstilling, og der synes også her at være foregået en udvikling fra OV til VO: "(...) one may propose the hypothesis that English is a language which has been changing from OV structure to VO structure."³³

De kilder jeg i det følgende vil henvide til er dels Beowulf og dels The Anglo-Saxon Chronicle, som begge har været genstand for syntaktiske undersøgelser.

Angående Beowulf skriver Fr. Klaeber³⁴, at verbet overvejende har final position som f.eks. i linie 2:

þeodcyninga þrym gefrūnon

der direkte oversat lyder: "af folkets kongers herlighed [vi] hørte."

En eksakt konklusion på ordstillingen i Beowulf er imidlertid vanskelig at fremsætte, eftersom det er en poetisk tekst, og hvad dette indebærer af hensyntagen til metrik og sætningernes intonationscentre. Anderledes stiller det sig i en ikke-litterær tekst som f.eks. The Anglo-Saxon Chronicle.

Her forekommer ordstillingen ikke at være konsistent, da vi finder eksempler på såvel en OV-struktur som en VO-struktur; men med en hyppigt forekommende OV-struktur.

Som eksempler på OV-strukturen i The Anglo-Saxon Chronicle følgende:

855: 7 him þa Carl Francna cyning his dohtor geaf

"and Charles, king of the Franks, gave him his daughter"

881: 7 þa Francan him wiþ. fuhton

"and the Franks fought against him "

755: 7 he his feorh generede

"and he saved his life".

Men også eksempler på en VO-struktur forekommer som f.eks.:

764: Her Iaenbryht ærcebiſc onfeng pallium

"In this year Archbishop Iaenbryht received the pallium."

Flere syntaktiske undersøgelser er - som nævnt - foretaget over oldengelsk word-order, således f.eks. af Charles C. Fries.³⁵ Heraf fremgår det, at sætningens objekt ved år 1000 er foranstillet verbet i 52,5% af tilfældene. Mere markant bliver den procentvise forskel, jo længere vi kommer frem i historien: omkring år 1500 er 98% af objekterne efterstillede.